

Iz Bola na Vidovu Goru

Dr. Mirko Vrsalović (Hvar)

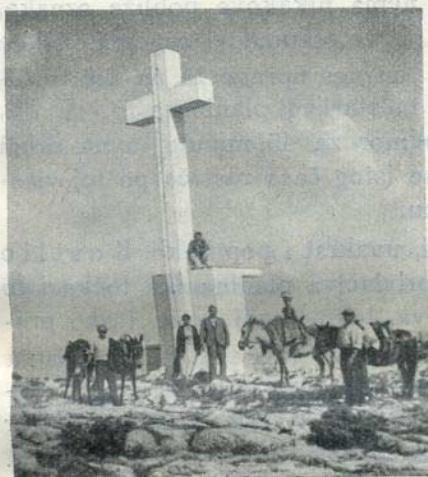

Foto: Dr. Vrsalović

Na vrhu Vidove Gore

žaka Dinka Marinkovića, iz Podbarja (Bol), tog vrsnog bračkog cicerona.

Rano, zorom, oko 3 sata, dne 1. kolovoza, ostavismo Bol, onđe kod crkve, gdje počinju znamenja (markacije) postavljena od HPD »Mosora« (Split), pa veselo krenusmo svi kao dobri pješaci i planinari osim dvoje, troje postarijih na bračkim mazgama. Nije nam se žurilo, a i naš je provodič bio sve upriličio, da nam put bude više negoli ugodan. Tako prođosmo mimo Podbarje (čak od Podbrđe, u mletačkom žargonu Sottomonte) i stigosmo na raspuće: Nova i Stara Staza. Stara Staza vodi desno u Gornji Humac, ali se na vrhu (cote) 547 odvaja od nje ogrank za Nerežića itd. To je prastara, jedina bračka cesta, još od rimskih vremena, iz doba Valentinijaca (IV. stoljeće po I.), koja spajaše Bol sa zapadnim dijelom otoka. Zakrenusmo lijevo, po znamenjima između planina SW: Kostilo, a NW: Utline i Bukanj. Obje potonje tvore gorski vijenac, koji sa NW zakriljuje dolinu, kojom

Ročili smo se odavna, iz bliza i iz daleka, pa se najpo-slijje nađosmo na Bolu (o. Brač) večeri dneva 31. srpnja. Naše društvo brojilo je svega tek 15 učesnika mlađih i stari-jih, sve samih korjenitih Brača-na, ali rastrkanih boravištem; trojica bijahu naši Amerikanci, od kojih jedan rođeni Ameri-čanin, ali naš po srcu, krvi i osjećaju. Sjedinila nas želja, da se nauživamo ljepota na našim bračkim planinama: na Kostili, Vidovoj Gori, Dubokom Dolcu, Borovoj Glavi, Svetom Duhu. Sve je već bilo u redu, a za provodiča i gonjača uzesmo te-

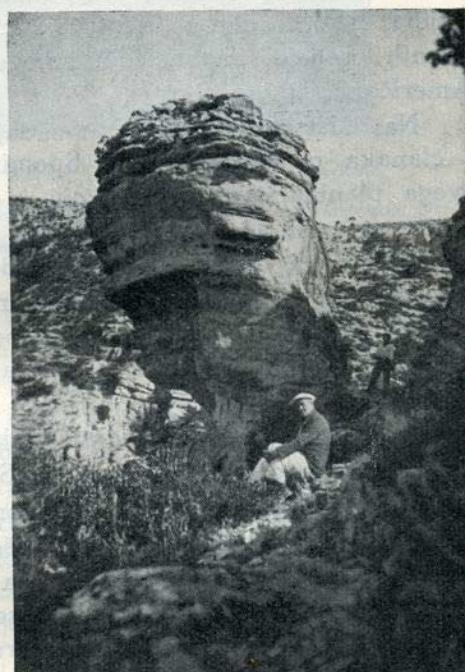
je probijena Nova Staza, pa taj vijenac Bračani zovu B o l s k à K r ü n a. Nekoјima od nas bio je to već po stoti put, da se pe- njemo na Vidovu Goru, nekoјima pak tek prvi. Dospjesmo prije sunca, po svježem burinu, do Prve Pristave, upravo ispod Gornjeg K ū ka na K o s t i l u, s lijeva, a s desna ispod B ū knja. Tu ostavismo znamenja pa oputinom zakrenusmo lijevo. Za nekih 25 časaka već se nadosmo ravno na ruševinama neke prastare građevine, oko koje zatekosmo bolsku djecu, koja je tu prenoćila, čuvajući »konje« (mazge) i koze. To je najviši vrh Kostila, označen na austr. karti sa 604 m, dok inače na toj karti nema nikakove pobliže oznake, ni naziva planini, ni ma što drugo. Prvi pramenovi sunčanih zraka tog vedrog ljetnog dana zaprsnuše na nas upravo tu na tim ruševinama. U taj čas, po zapovijedi najstarijeg planinara, g. A. M., naš provodič razglasiti: »Razlaz i odmor za 45 minuta, a na drugi zviždaj svi na ruševine«. Skupina se istog časa rastrča po toj visoravni, na visokom, slobodnom zraku.

Prošetasmo se uokolo visoravni, unakrst i poprijeko. K o s t i l o (od lat. castellum) je po sebi vrlo privlačiva planinarska točka i to kako radi svojeg geološkog ustrojstva, tako i radi svoje, i ako prorijedene, crnogorične i bjelogorične cvjetane (flore). Od životinjstva (faune) glavno nam je bilo znati, da tuda nema otrovnih zmija, kakovih planinar zateče po Pelješcu ili na Hvaru. Kad smo jučer promatrali Kostilo sa bolskog Velog Mosta, kao i s mora, ispred bolskog Rāta, nismo niti u snu slutili draži, koje taj čas proživjesmo na Kostilu. Bistro obzorje pružalo nam široke i daleke vidike na sve strane. Naši dalekozori primicahu nam, tako reći, na dohvati P e r u n o v o B r d o (Monte Vipera, Pelješac), pa visove susjednog otoka Hvara, kao i sve udaljenije točke kopna i mora, unutar našeg, nešto uzanog, vidnog kuta. Zeissova optika (Tessar) i Perutzovi mliječni slojevi (emulzije) u našim foto-kamarama doskočiše umah u pomoć, da nam sačuvaju mnoge, neobične planinarske prizore. Jedan naš suputnik tumačio nam je čudne ostatke strategičkih točaka, tamo iz predistorije Kostila, dok smo rubom obilazili okolo visoravni. Pogled na Utlinu pružio nam rijedak prizor prirodnoga rôva, koji probija Utlinu na zadnjem njezinom izbojku, dostupnom samo surom orlu, što taj čas kruži u visinama. Posljednja točka naše radoznalosti bio je R ē d nad V o d i c e, vanredno privlačiv pojav glodanja djelovanjem zračnih čimbenika. Strašan će biti čas, kad se taj planinski gorostas bude istrgnuo iz svoje osnovice! Na tu pomisao zastadosmo kao okamenjeni. U to začusmo prvi zviždaj sirene... Pošto se svi, zdravi i čitavi, sabrasmo, odosmo dalje prema sjeveru, po putokazu našeg provodiča. Sat je pokazivao 6.15 sati. Malo zatim spuštamo se niz sjeveroistočne obronke Ko-

stila, nekom drugom oputinom, pak nas eto ravno na Gornju Pristavu, gdje opet ugledasmo mosoraška znamenja. Penjemo se po lukovetnicama (bračka riječ za cestu u zavojima), upravo pod liticom, u bračkim vrelima zvanom: Prvanji Skok. Ovaj naziv nekoji pisci (Peisker, Pilar) stavljaju u vezu sa Zoroastrovom religijom, što je amo donesoše stari Hrvati. Najposlijе, u znoju lica, probismo se kroz zadnje klance i tjesnace, pa nas eto na južnom rubu bračke visoravni. Neopisiva li raspoloženja, koje nas u taj čas obuze! Zaostadosmo časkom, da se ponesemo prebrođenim po-

Foto: Dr. Vrsalović

»Red nad Vodice« — sjeverozapadno
Kostila

teškoćama na tom visinskom putu pa, držeći oko uprto na znamenja, prosljedisimo dalje, uz rubove visoravni, između Kostila i Vidove Gore. Odjednom kliknu naš provodič: »Evo nas pred vratima ograde sa planinarskim znakom H. P. D., Zagreb. Slobodan razlaz, a u 11 sati, na treći zviždaj, svi amo, kod prtljage i mazga, na okupljenje! Razletismo se kao i ono razbijeno jato bračkih škrga (Perdix cinerea, Rebhühner), koje u taj čas rasplaćene odletješe ispred nas, u svim pravcima. Na satu je 7.45 sati.

U tren oka mlađi se nađoše pred golemlim križem, šta više, nestrpljivi, hoće odmah da se penju nebu pod oblake. Stariji dojاشе, a gonači nastaniše mazge izvan ograde. Tu, gdje je usaden križ, jest najviši vrh Vidove Gore, 778 m visine nad morem. Nekoć je tu bila trigonometrička točka, gdje su austrijski mjeraci smje-

štali svoje teške geodetske sprave u svrhu triangulacije našega Pomorja. Koje li suprotnosti! Mi Bračani, iz naših kamenoloma: Selca, Pučišća, Splitska dadosmo svijetu tolike stupove i tolike gromade bračkog mramora, kao Splitu, Beču, Budimpešti, Carigradu, Sarajevu, Zagrebu, pa čak i Americi, a sami sebi podigosmo spomen križ — od betona! — Nekoć i danas, Vidova Gora za Bračane izmjenila je i svoj smisao i svoje lice. Nekoć je ona bila predmetom strahotnih priča o duhovima, o mrtvacima (zvono sv. Jeline...), djeci za strah, starcima za prijetnje. Danas je Vidova Gora najomiljelija točka za turiste i za planinare, dostupna svakom građaninu svijeta, tako da danas tuda jure i automobili. Na njoj je toliko novodobnih uređaja, da zasićuju mnoge želje suvremenog Evropejca i Američana.

Naš »Hrvatski planinar«, zadnjih godina, donio je dosta slika i članaka o Vidovoj Gori. Spominjemo članke neumornog vode svega planinarstva u Dalmaciji i predsjednika HPD »Mosora«, u Splitu, g. prof. U. Giromette: »Ljepote otoka Brača« — »Vidova Gora na Braču« (Godište 1936.). Dalje članak gospodice Andele Kovacić (Zagreb): »Uskrs na Vidovoj Gori« (Br. 5., 1937.). Tko bi još od planinara imao štогод da doda tim člancima? Jedino je preostala opća želja, da mi Bračani pokažemo više razumijevanja, više volje i više požrtvovnosti, uz više potpore za tako plemenite napore oko podizanja i izgrađivanja novodobne uljudbe na našem Braču sa strane HPD »Mosora« u Splitu.

Veličanstveni su vidici i prizori s Biokova, Kozjaka, Mosora, Perunova Brda, Viteza itd., na naše more i Pomorje (otočje)! Sve nam to pruža u jednakoj mjeri, za svoju okolinu, i Vidova Gora. To su planinarski doživljaji, koji se ne dadu prenijeti od čovjeka na čovjeka. Zrakoplovstvo nam pruža doživljaje, uzbudljive i potresne, ali čovjeku heterogene. Čovjek ptica drugo je nego li čovjek planinar. Prostori u zraku, kao ni oni u moru, nisu čovjeku urođeni, prirodni, jer nam je majčica Zemlja u općem razvoju presjekla put i privезala nas uz svoje tvrde grudi.

Voljko se krećemo po Vidovoj Gori. Tu je naše »Sklonište«, zamisao i djelo, uz izdašnu pomoć mnogih, a najmanje onih, koji su najbliži. Tu je čuvareva udobna kuća; tu je studenac (kako bračka isprava iz g. 1185. naziva sve današnje čatrne, gustijerne, réservoirs) pitke i zdrave vode kišnice. Redaju se puteljci, nasadi. Disanje nam je lagano, bez bojazni od zračnog planktona novijih prirodo-slovaca; umor nikakav. Naša optika i fotokemija povisuju bilo našeg unutrašnjeg doživljavanja. Motrimo Apenin, kao da smo negdje pod njegovim obroncima. Na sjeveroistoku, preko dviju provalija, nadvila se Bolskä Kruna u amfiteatralnost. Uokolo same brdske terase.

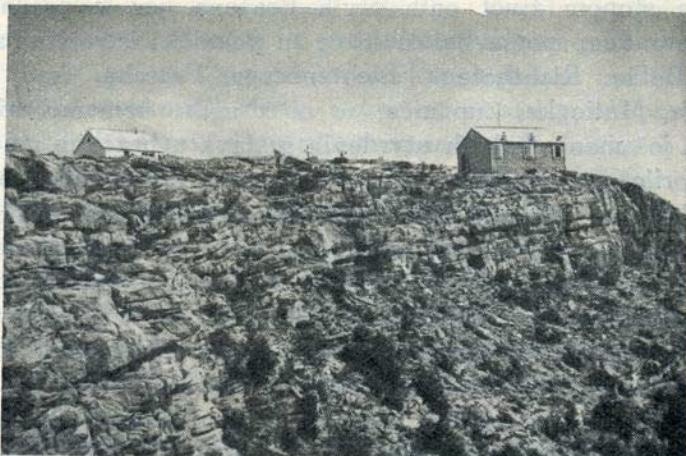

Foto: Dr. Vrsalović

Na Vidovoj Gori; sklonište HPD Mosora (desno) i čuvareva kućica (lijevo). Otraga je vrh Križa, a unaokolo ostaci »prstenova«

Motrimo geološke tvorbe oko nas. Zablijestio nas svojom bjelinom onaj božanski bolski Rât, jedini fenomen svega Pomorja: jezik od sitna pijeska (žalo) ispruzio se u more, u pravcu sjever-jug, za 634 m, širok u osnovici 340 m, nalik na trokut. Raskoš je to, preko ljeta, za sunčanje i kupanje, i domorocu i strancu! Nazivlje za oblike (morphologiju) našega krasa (krša) tek sada upotpunjujemo primjerima gledanim na vlastite oči. Predodžbe kao: bezdan, bilo, blato, brije, crmnica, dol, dolac, dolina, draga, glava, golet, greben, griža, hruste (grobote), hum, jama, kamenica, korito, kotal, kotlina, kosa, krš, kük, lanac, nizina, pećina (špilja), ponikva, ponor, procjep, propad, ravan, sutjeska, svrtak, škrapa, trtor, uvala, zavala, žlijeb, vrh, vrtića... stvaramo na Vidovoj Gori i sami, jer za pune pojmove čovjek tu nađe izobilja primjera za sve, u prirodi.

Ali, ali! Gdjegod je na Pomorju priroda pružila kus debele zemlje u kakvoj kotlini, uz vrutak vode, u blizini mora, tu se usadio i čovjek, tamo još u predistoričko doba. Je li još priroda pružila i prirodne obrambene zidove, kao zaštitna brda ili visoke gore, tu je uljudba očuvana nepretrgnuta do dana današnjega, od pračovjeka preko Pelazga, Kelta, Ilira, do Grka, Rimljana, Gota, Hrvata. Takova je i kotlina Trstenica: Orebić pod Vižanicom i Peruševim brdom na Pelješcu; takove su mnoge kotline, pa je takvom i bolska kotlina sa svojom Utlinom, svojim Kostilom i svojom Vidovom Gorom. Mnogi ostaci i tragovi tih malo poznatih uljudbi, da li u kamenu, glini ili kovini, svejedno, i danas su živi svjedoci pradavnog života oko Vidove Gore. Ne možemo, na žalost, slijediti

stopu za stopom život onih prvih Bračana, jer je predistorički Brač neobrađeno poglavlje. Malo će tu pomoći i istraživanja jednog Behna, Bolka, Richthofena, Lichtenberga, Patscha, kao ni ona Niederlea, Matiegke, Županića, a ni drugih: nemamo nikakovih zbirki, a još manje kakvih utvrđenih sustava u bračkim nalazima iz predistorije. Ne znamo ni za rasu tih prvih stanovnika, a kamoli za narodno ime. Na oko nam život tih pređa izgleda ovakav. Vojjeli su vrhunce južnih, sunčanih gora, tada šumovitih, koje gospoduju nad bolskom kotlinom uz more. Nad tim vrhuncima gradili su utvrde od kamenja, nalik na prsten ili čak i sa dva prstena (hring, Ringwall, doppelte Ringwälle), kao i drugi suvremenici, sa središnjom gradinom. Svoje mrtvace spaljivali su, koliko se oko Gornjeg Humca pronašlo, pa ostatke pokapali u gomilama od kamenja (mogile, gromile, Grabhügel, Hügelfelder itd.) i to podalje od utvrda i naselja, ali uvijek na dohvatu i na vidiku glavne utvrde. Borcima je bio red čuvati utvrde, dok su, pod njihovom zaštitom, ostali rodovi ili čak cijela plemena, po okolnoj kotlini mogli da se bave lovom, na kopnu i oko mora, da goje i pasu stada. Neborcima stanom bijahu pećine, a možda i bunje, kakvih na Braču ima i danas mnogo, dakako iz novijeg doba. Za obranu od susjeda, u času provale, koju po noći naviještahu ognjem, a po danu dimom, utvrde su im služile za zbježište. Prvi život javlja se u kamenu dobu, jer su na Braču pronađene dvije kamene sjekirice, danas pohranjenje kod Drž. Arheol. Muzeja u Splitu. Imamo ostatak i iz brončanog, pa i željeznog doba, ali su to sami rastrgnuti tragovi. Blizina Bosne i bosanskih uljudbi (Glasinac itd.), pa suvremeni nalazi oko »Vidove Gore« u Donjoj Austriji (Vitusberg bei Eggenburg), kao i na zapadnim obalama Nižiderskog jezera (Šopronj), daju naslućivati, da se naši praoci ne odvajaju u velikom stepenu od uljudbe okolnih rasa. Eto takav nam izgleda život prastarih Bračana promatran kroz sve te, još danas vidljive, ostatke građevina. Svud unaokolo prastare gomile, koje ovdje još i danas zovu »grčke« gomile; eto i prstenova, na Kostilu jednostruk, na Vidovoj Gori u dvostruk. Od tih prastanovnika nije jamačno rasa posve izumrla, jer nam nauk o lubanjama, kao i antropometrija živih naraštaja, barem po izgledu, daju slutiti, da je autohtono pučanstvo bilo snažno preslojeno, dok od g. 1646., pa dalje, imamo popise došljaka. Još do XVII. stoljeća isticao se je, po boji, tip Bračanina »crvene brade«, prije Kandijskog rata. Govor novog glavnog sloja bio je i jest slatka čakavština, koju na Braču možemo slijediti u pisanim vrelima od g. 1185. (Povaljska isprava: potvrđdaja > potvrjavaju: žd > j), pa i od prije, iz zapisanih bračkih toponima u lat. ispravama XI. stoljeća.

Posebno je za sve Bračane Vidova Gora posvećeno tlo: $\chi\delta\rho\sigma\delta$

ὅδε ἱερός (Hôros de hode hieros!) Uljudba Hrvata počinje s onim časom, od kada se povezaše uz prosvijećeni Zapad, preko kat. crkve i Rima. Tako je i kod ostalih evropskih zapadnih naroda. Istraživanja velikog prokopnika hrv. arheologije, sad pok. prof. Franje Radića, iz Bola, svratiše pozornost mnogih stručnjaka i na Brač, kao Strzygowskog, Karamana i dr., pak je tako utvrđeno, da se među najstarije starohrvatske crkvice imaju ubrojiti i nekolike bračke crkvice. Evo nas na ruševinama jedne takve starohrv. crkvice, koju bračka vrela poznaju pod imenom »Sveti Vid«. Nalazi se 80 m zapadno od čuvareve kuće. Porušiše ju gromovi i vjetrovi, a neumitna ruka ljudska ne poštedi te ruševine ni do danas. Jedva se danas raspoznaaju osnovni zidovi i nešto od apside, dok je ograde skoro

Foto: Dr. Vrsalović

Na Vidovoj Gori: ostaci ostataka predistorijske utvrde

nestalo. Oskvrnuti su hringovi, oskvrnute su svete ruševine te crkvice, pak je Bračaninu teško pri pogledu tih nesuglasica. Uljudbu izgrađuju obrazovanost i prosvjeta, poštivanjem predanja, čuvanjem spomenika, naslaganjem novih tekovina na prošlost, u povezanosti napora starih i novih pokoljenja.

Zviždaji sirene odjekivahu Vidovom Gorom. Još jednom bacimo pogled sa tih visina na naše Pomorje i na naše »hrvatsko more«, točno tako opjevano od Tonka Marnavića u pobožnom eposu o Mandaljeni Budrišića, tiskanom u Rimu već g. 1626. Dalekozor nam primiče još jednom blisko na oči najudaljenije promontoires istočne bolske obale: »Hrvátski Ratâc«, one na istoku zadnje bolske luke: »Hrvatska«, o kojima su pisani brački spomenici još od g. 1305 i dalje. Još jednom bacimo oko na bolski Rât. I tako se odijelismo od »Skloništa«, od križa, od crkvice, od hringova . . .

Bilo je prošlo 11 i po, kad smo već, nešto po znamenjima, a nešto i bez njih, krstarili po bračkoj visoravni: Vidova Gora — Vičja Jama (tu je blizu i mala jama, zvana Golubinka) — Korito — Duboki Dolac. Rastrkani kako smo bili, jedva nas je držao u nekoj vezi naš, slobodnom voljom učesnika izabrani, poglavica, g. A. M. Naš provodič poslužio se je više puta sirenom, da nam dade znak, gdje je vodstvo. Ta rastrganost ipak nije bila zaludu. Svak je nastojao iskoristiti taj boravak, tako reći, u prašumi bora i česmine, na svoj način. Kako su mlađi, maldane svi, bili od škole, kad se sabrasmo, imali smo što i vidjeti. Jedan se natovario svim mogućim vrstama i oblicima vapnenca, sve same okamenine iz kredne zemaljske tvorbe. Drugi nabrazao teško breme svih »trava«, grančica iz granja bračkih biljki. Bio je to naš Živan, pa nam, na upit, reče, da je to sve za njegov, navodno bogati herbarium. Sad nam je bilo jasno, zašto je upravo on, Živan, toliko oblijetao sve visove, penjao se vratolomno na stabla, pak se čak odvazio popeti na bijelu topolu, štono se nadvila nad jeziv ponor Vičje Jame. Naš starina, g. A. M., pričao nam na tim lijepim zaravancima zgode i nezgode iz zatvorene ali burne bračke povijesti. Mi smo ga rado slušali, jer malo tko umije tako istinski pričati. Iznosio nam naizust vrela, koja na Braču spominju Grke i Rimljane, Gote i Bizant, Hrvate Pomorjane, narodne vladare, mletačku epohu, Napoleona i njegove »Provinces Illyriennes: Hrvatske Države«, pa Austriju... Sve on zna potkrijepiti navodima iz Porfirogeneta, iz Tome Arcidiakona, iz Račkijevih »Documenta«, iz djela »Codex Diplomaticus«, iz bračkog Statuta itd. »Povaljsku« ispravu, iz g. 1185., pisanu čakavskim jezikom i hrvatskim pismom, kako to pismo zove i »Poljički Zakon« (§ 273.), ispričao nam posve napamet, od riječi do riječi. I od Gota imamo ponešto, dodade. »Buccarius« bračkog Statuta čisti je ostatak od gotskog gospodstva u ovim stranama (got. pokareis: Schreiber, Schriftgelehrter). »Toliko smo izdržljivi mi Bračani, da nas ni more ni kopno; ni ljudi ni stoljeća; ni glad ni obilje; ni sila ni mito ne uništiše kroz vijekove: sve to nadode i prode, a mi, mali puk, ostajemo gdje i jesmo!« — zaključi naš starina. U to stigosmo na Duboki Dolac, gdje nas, po dogovoru, dočekaše pastiri sa svakim blagom Božnjim. Sat pokazuje 13 sati. Sjedosmo svi, u debelom hladu, da se odmorimo i okrijepimo. Odložisemo prtljagu i uprtnjače, sa svim zbirkama, koje su nam pastiri imali ponijeti na Bol.

Bračani kažu: »Nima vrklije izbine vrhu čobanske: nema krepčijeg jela negoli je čobansko (čoban = pastir)«. Danas smo se o tome potpuno osvjedočili. Nakon svega još jednom pregledasmo Duboki Dolac, tu bračku vrtaču, o kojoj je g. Prof. U. Girometta napi-

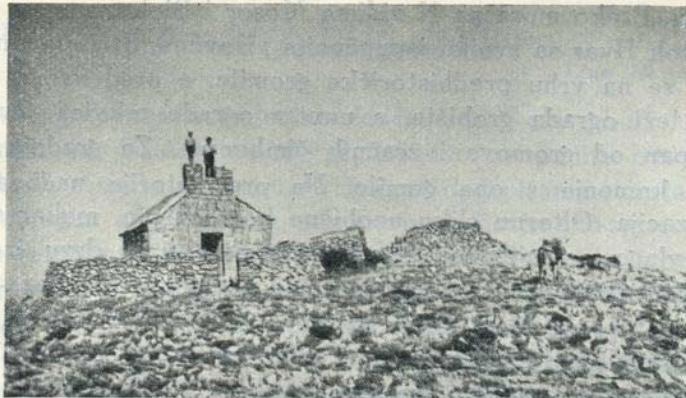

Foto: Dr. Vrsalović

Na brdu »Sv. Duh« (627 m): desno gore predistorijska gomila, lijevo starohrvatska crkvica Sv. Duha

sao, u pomenutom članku »Ljepote otoka Brača«, ove riječi: »Na svojim brojnim istražnjima po Dalmaciji i Bosni vidio sam na hilly takvih krških oblika, ali takve jedinstvene i ljepotom nametljive slike, kakvu pruža Duboki Dolac, nisam nigdje video«. Sjetimo se, da je naziv »vrtača« upotrebjavao pok. prof. Vj. Klaić još g. 1878. u svom djelu »Prirodni Zemljopis Hrvatske« (str. 176). — U 15 sati odosmo dalje oputinom, pravcem na Troglovce (»Lacus Magni« bračkog Statuta), pa preko Borove Glave (691 m) na Lokicu, koju spominje »Povaljska« isprava iz g. 1185. Odavde se uputismo na Crnici, gdje nas dočekaše sa neobično lijepim, bijelim bračkim šljivama. Dotlen seže pojedinačno duba, kljena i grába, a što dalje na istok, sve su redi, dok ih potpuno ne zamijeni česmina. Sad uhvatismo staru rimsku cestu (Stara Staza), pa nas evo pred čudnom zgradom. To je rimska »mansio«, koja je služila kao neke vrsti gostinac, pri izmjeni konja kod prevoza pošte, osoba i trga, još u IV. stoljeću po I. Stiglesmu i u blizinu Vužiceve Kule (Castel Vusio). Sad smo se trebali uspeti na vrh »Sveti Duh«, vrh 627 m, ali ni puta, ni putića uopće nema, a obilaziti, kasno je. Naš provodič Marinković, što strampunicom, što kroz česmine, što preko čistine, izveo nas je na sjever.-zapadne bokove toga brda, pa praveći lukovitnice, popesmo se kao od šale i eto nas pred starohrvatskom crkvicom: Sveti Duh. To je bila zadnja točka našeg programa. Bilo je 17 sati. Obidosmo taj vrh unaokolo. Obnavljaju nam se slike i priizori, na kopnu i na moru, kao na Kostilu i na Vidovoj Gori. Osobito je lijep pogled na N i NE, na bračka brda: Vestac, Vejčić, Barhatta, pa Sv. Kuzma, Sv. Nedjelja, Sv. Toma, Rujnik, i daleko na istoku na Sv. Nikolu. Divna je tu ta bračka

visoravan. Preko mora na N vidimo Mosor i Biokovo, a na S opružio se otok Hvar sa svojim ispupčanim visovima. Stojimo i motrimo, nalazeći se na vrhu predistoričke gromile, a pred nama, na 4—5 m NW, leži ograda grobišta, a unutar ograde crkvica. Zvonik joj je razlupan od gromova i zračnih čimbenika. Za gradnju upotrebljeno je kamenje s one gomile. Na predistoriju nadovezala se kristianizacija. Oltarnu sliku neobične kompozicije, makar sva propala od vlage, na mjestima bez ikakova poteza, na drvu, iznesosmo pomno na sunce, da ju snimimo. To je pseudo Velázquez: Coronación de la Virgen, djelo najvjerojatnije iz g. 1715.—1720., Mistra Antuna Standelberger-Štambuka, rodom iz Praga, zatim mletačkog zarobljenika, pa bračkog slobodnjaka, koji je tih godina izgradio današnji zvonik u Gornjem Humcu, kojemu ta crkvica i pripada. Za doba pohoda vizitatora Valiera g. 1579. na oltaru te crkvice ništa nije bilo. Da je upravo Mistr A. Stand. Štambuk pictor te slike, imamo dokaz, iako neizravan, jer potpisa nije vidjeti, u tome što je taj Mistr oponašajući Velázqueza (1599.—1660.), tog najvećeg veleuma slikara svih vremena, kao pravi i osjećajni sin praških artes liberales, onu plitku romansku krunu, nad glavom Bl. Dj. Marije, zamijenio sa čistom sjevernjačkom krunom, zvanom »Grossherzogs-krone«, koju do tada južno slikarstvo ne pokazuje. Pomno je postavismo na mjesto i odosmo. Spuštamo se na NE, niz brdo. Sve sama golet, pašnjak; tlo je prhko, klizavo, kao pločnik. U 18.15 sati eto nas do bračkog kolnika, zapravo na predratni otsječak kolnika: Gornji Humac-Bol. To je taj, u g. 1908., najskuplje plaćeni kolnik u Dalmaciji, a možda i u cijeloj Evropi. Prema službenim podacima (»Dalmacija«, Split 1923., str. 280.), svaki je tekući metar zapadao po 3.865 austr. kruna, što je, u ukupnoj duljini od 11 km, iznosilo 39,515.000.— austrijskih kruna.

Na raskrsnici »Grabcice« spustismo se starim putem, nekada zvanim »David cesta-Bol«, a to radi bračkih mazga, koje ne trpe na kolniku ni automobile ni motocikle. U 20 sati već smo se odmrali u Bolu, pred zagrebačkim svratištem »Martin«, svi zdravi i čitavi, sretni i ponosni radi tako ugodnih časova, proživljelih na bračkim visovima, toliko obožavanim i od svih Bračana i od svih planinara.

Japetić (871 m) ljeti 1937 godine

Lina Horvat (Zagreb)

Prvog kolovoza ove godine zadesila je Samobor i okolicu teška nesreća. Užasno nevrijeme, kakovo ne pamte ovdje ni najstariji ljudi, srozalo se svom strahotom nad pitoma mjesima, poznata dobro mnogim zagrebačkim planinarima. Postradao je i Samobor; neki su Samoborci ostali bez kuće, neki bez domaćih životinja, neki bez usjeva. Nevrijeme je uništilo novo ribogojilište zagrebačkog ribarskog društva. Ribe su većinom otplovale ili postradale. Mora se iznova pristupiti poslu. Bujica je rušila i velika stabla (tako jedu kod Hamova), valjala za sobom i blokove kamena, koji su bili iskopani za mlinsko kamenje, izdubla je korito Gradne gdje i za nekoliko metara niže, promijenila je mjestimice tok potoka Gradne,

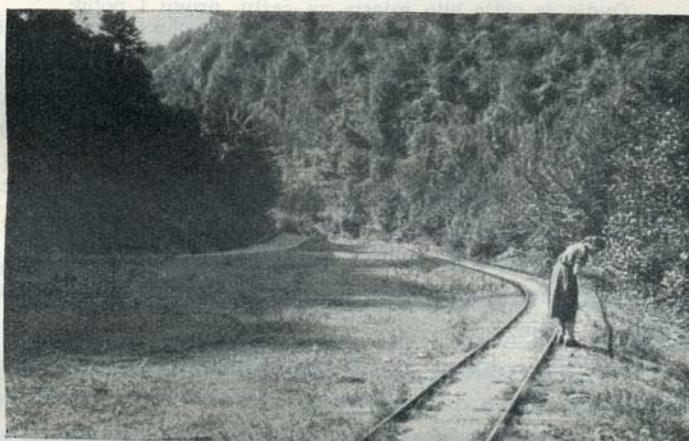

Foto: Dr. S. F.

Pitoma Lipovačka dolina prije nevremena...

odnesla mostove, iznakažila puteve, tako da su lijepa nastojanja agilne podružnice H. P. D. Japetić bačena unatrag za nekoliko godina.

Cesta u Lipovačkoj dolini, ukoliko je ostala cijela, izglođana je od vodurine do skrajnjih mogućnosti, tvrda je i neelastična i brzo nabija tabane. Kukuruzna polja uz Gradnu sasvim su začešljana. Povaljene i zamazane talogom bujice leže kukuruzne stabljike. Usred polja evo drveni most, kojeg je bujica bacila oko tristo metara niže. Tamo gdje nema mosta treba prelaziti preko provizorne brvi.

Putem prema gostionici Dumić redaju se slične slike. Na jednome mjestu je cesta jednostavno izbrisana. Nema je kojih stotinu metara, a tamo gdje je bila cesta, teče sada spokojno Gradna. Opet treba

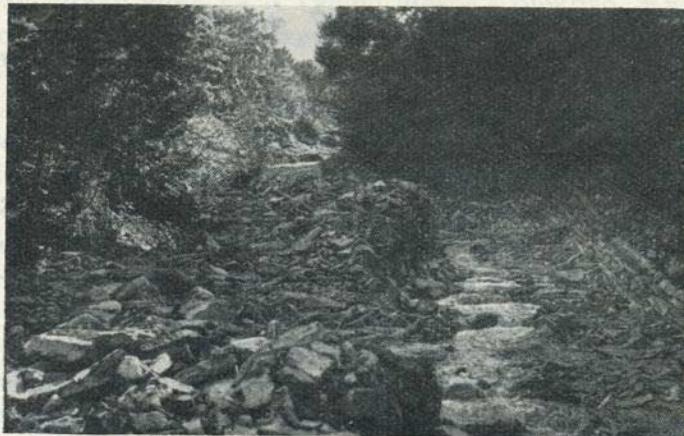

Foto: Vlado Horvá

Ovdje je prije bilo mesta za cestu, prugu i potok

obilaziti guštarom i šumom, da se kod malenoga mlina pređe na cestu. Mlinove voda nije odnijela, jer su to podvodnjaci, koji su građeni povisoko, pa ih ni visoki vodostaj ne ugrožava.

Na putu prema Cerinskom Viru evo novih iznenađenja. Na mjestu, gdje se otvara krasni vidik na Oštarc, evo prvih odrona zemlje. Strmo tlo počelo je uslijed mnogih kiša već u proljeće puziti. A sada su odroni zemlje uništili seljaku djelomično vinograd, djelomično pašnjak i polje.

Centar proloma oblaka bio je nad Japetićem. Odanle je svom snagom bujica pojurila u dolinu vukući sa sobom sve, na što je našla. Možemo zamisliti, kako je strahovito bjesnio elemenat nad samoborskog okolicom, kad je čak korito maloga potocića, koji čini slap Cerinskog Vira, postalo za metar, dva niže. Sam slap Cerinskog Vira sada pada dublje za kojih metar i po. Korito kod slapa izdubeno je i izlizano do žive stijene.

Strahovito je bjesnila bujica u maloj dolini, koja vodi od Cerinskog Vira prema Japetiću. Uzalud vam je tražiti put i cestu. Izbrisani su. S lijeva i s desna leži povalone drveće, kukuruz i trava. Tu i tamo vide se kao rukom izdubeni kotlići i žlijebovi u zemlji. Desetak puta treba se oprezno spuštati po tri-četiri metra duboko do toka potocića, preskakivati s kamena na kamen i penjati se kamenjem i žiljem na suprotnu strmu obalu, gdje opet nema puta, nego se valja verati kupinjem i koprivama. Kraj takovih okolnosti trebali smo dva sata dulje hodati do Japetića nego inače. Kad smo sve to vidjeli, uviđali smo da imadu pravo oni seljaci, koji su govorili da je jedina sreća u nesreći, što se sve to noću dogodilo, jer bi danju sigurno

bilo i ljudskih žrtava. Tada su svi ljudi sa stokom vani na poslu, a ne bi znali, kuda mi kamo, da ih je onako iznenada zateklo.

Do japetičkih pašnjaka pratio nas jedan seljak sa svojim magarcem. Bio čovjek u vojski negdje u Primorju, pa je vidio od kolike je koristi ta životinja naročito za gorske krajeve. Odlučio je da neće više sam nositi iz mlinu brašno, pa mu evo sad strpljivi sivonja nosi po tim strahovito izrovanim putevima trideset kilograma na leđima. Oprezno opipava kopitom teren i sigurnije koraca nego čovjek. Nakon ovakovog probijanja nemogućim putevima izvanredno je godilo hodati japetičkim pašnjacima. Pravi perzijaneri... Miriše pokošena trava. Evo kupina velikih i crnih. Nekoliko njih i puna šaka. Lijep je dan. Čovjek jedva može vjerovati da može doći i takav dan, koji strahovito pohara po ljudskoj muci, kao što je bilo prvog kolovoza.

Vidik je dalek. Na Gorjancima se razabire svako selo.

Eno nas na grebenu Japetića, u prirodnom parku. Neobično bujaju vladisavke, koje rastu u velikim grmovima. Kupinama se grane svijaju od tereta, a tamo dalje su ljeske pružile svoje rodne grane. U bukovoj šumi na vrhu Japetića, koja je tek žalosni ostatak nekadašnjih krasnih šuma, skrivaju se divne ciklame. Nema nikoga da ih pobere. Predaleko je to da ih djeca pokupe i odnesu na prodaju, a planinare (odnosno planinarke) ne privlači sada naporni izlet po lošim putevima.

Na vrhu Japetića evo iznenadenja. Zar smo došli u Abesiniju? Upravo smo takove izvidnice znali vidjeti među ilustracijama iz abeinskog rata. Pred nama je nova originalna piramida.

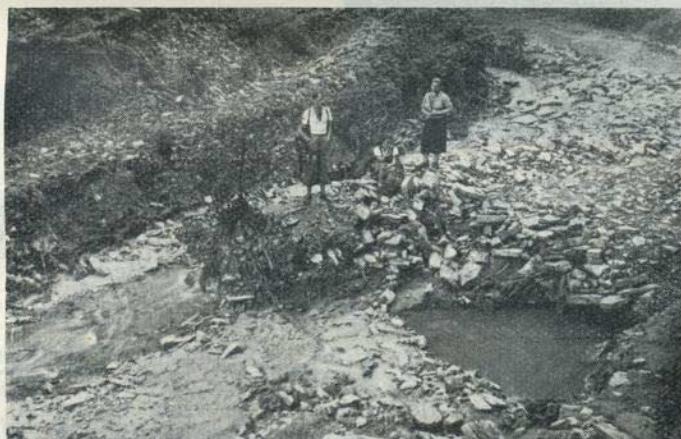

Foto: Vlado Horvat

Dio ceste između Lipovačkog doma i gostonice Dumić u Lipovačkoj dolini

Načinjena je od živog drveta, kojem su poodsjecane grane. Samo na vrhu ima ukras od vlastitih grančica. Na mali plato vode ljestve, uz koje je prislonjen i »gelender«, samo što ga nitko ne treba, jer svako hvata prečke dok se penje. Povrh platoa su smjernice, koje označuju što gledate. Tako je ta piramida naprednija od svoje otmene susjede na Sljemenu. Čujem da će biti i posveta te piramide (ili je već bila). Trebalo bi je dobro poškropiti i zalivati, da još malo poraste, pa da pruži još veći i širi vidik. Sada je visoka kakvih sedam metara. Veoma je lijep vidik odavde na Samoborske gore (osobito

Foto: Vlado Horvat

»Piramida« na vrhu Japetića

je lijep Oštrc, koji je nisko pod nama, tako da se gledajući ga odavle čudimo, koliko je Japetić viši od njega) i na plodnu jastrebarsku ravnicu. Od grebena Žitnice Japetić pruža lijepi pogled prema Krašiću i Gorjancima. To se nažalost ne vidi s vrha Japetića (usprkos piramide!).

Lijepi put, koji vodi prema Lipovačkom domu, nije isprva ništa oštećen, ali kad se siđe malo niže, opet je voda izglodala sve do kamena. Mjestimično je bujica nanesla toliko ilovače, da se po strmini otklizuje kao na tobogantu. Jao onome tko ima bijele hlače ili haljine! . . .

Više Lipovačkog doma Gradna je također promijenila tok. I tu je poplava odnijela most. Jedan most sada leži tamo gdje nije potreban, jer je potok izmijenio tok. Lipovački dom je razmjerno dobro prošao, jer je podignut na podzidanoj terasi.

Niže Lipovačkog doma pruža se strahovita slika, koja vam potpuno može prikazati, kako je izgledao svijet, dok nije bilo ni staza ni puteva ni cesta. U toj dolini bilo je prije mesta za malu šumsku željeznicu, cestu i potok. Sada ovdje teče samo potok, a s lijeva i s desna leži porazbacana ogromna količina izbačenog kamena, dobrog građevnog materijala, koji će se moći upotrebiti kod obnavljanja ceste. Tu je odjednom iz zemlje izbačeno kamenja na vagone. Za takav rad trebalo bi stotine ljudskih ruku i stotine dana. Kojih dvadeset minuta ide se tom divljom pustoši. Apsolutno ne pomišljate da ste u pitomoj Lipovačkoj dolini, u blizini Zagreba. Pionirski se stupa naprijed, kao da su vaše noge prve od ljudskih, koje ovuda koracaju. Ne pretjerujem ako kažem da je Lipovačka dolina iza katastrofalnog nevremena prvoga kolovoza izgledala kao kakova zabitna dolina Crnoga kontinenta.

Mjestimično teče potok Gradna i po četiri metra niže, nego što je prije tekao. Kod Dumića je naprotiv voda nanijela toliko šljunka i pijeska da je njime zamuljena čitava dolina. Pred vama je jasna slika, kako može i jedan mali potok preko noći (baš doslovno!) izmijeniti izgled jedne doline.

Putevi, koji idu prema Oštrcu i Plješivici, nisu ni izdaleka tako oštećeni kao ovi, koji vode prema Japetiću. Mnogo će trebati truda, mnogo sretstava, da se posljedice nevremena od prvoga kolovoza bar donekle poprave.

Prenj planina (Zelena Glavica, 2123 m)

Franjo Perše (Zagreb)

Na Prenj! — Podrhtavaju nam srca s neizvjesnosti i očekivanja iznenadenja, što ih pruža prvi susret sa nepoznatom planinom. Oči bojažljivo istražuju po nebeskom svodu. — »Što nam donosi današnji dan?« — Gusta jutarnja magla ne da nam, da stvaramo odviše konkretnе zaključke. Međutim, ono što je gotovo najvažnije na planinarskom putu — optimizam i vedra srca — to posjedujemo.

Spuštamo se prema kolodvoru veseli i hotice prešućujemo gdje-koju sitnu kapljicu kiše, koja klizne preko lica.

Uskotračnom bosansko-hercegovačkom željeznicom stigosmo do Konjica. Taj put je veoma romantičan, pogotovo dio na Ivan-planini.

Ne znam što daje Konjicu onaj poetični izgled: da li modrozelena, bistra Neretva, obrubljena nanosima čista, bijela pjeska; ili bijele kućice sa crvenim krovovima, što su se stisnule s obih strana rijeke, pa na sve strane svjetluju svojim prozoričićima odražujući sunčevu svijetlost; ili mnoštvo vitih, bijelih minareta i strmi obronci ponosnog Prenja obrubljeni karakterističnim krošnjama munike (*Pinus leucodermis*) a između svega toga slikoviti, kameniti turski most preko Neretve? Sav taj Konjic sa svojom divnom planinskom okolicom potpuno nas je očarao.

*

Na nebeskom svodu vodila se borba između sunca i oblaka, a mi smo grabeći niz ravnu cestu, obalom bučne Neretve, potajice, svaki za se »drukali« za pobjedu zlatne sunčeve vojske.

Foto: F. Perše

Boračko Jezero na Prenj planini. (U dnu Kadin Do s turističkom kućom)

Kako je već i podne prošlo, založili smo na obali Neretve, napili se hladne izvor-vode, osvježili se u ledenim valovima rijeke i počeli strmi uspon na nekih 700 m visoko sedlo, s kojeg smo tada sašli na položitu visoravan, na kojoj su se smjestila planinska sela Borki i Dolovi. Stada ovaca, koza i goveda pasla su na pašnjacima. Na nekoliko mjesta marljivo se vršilo. Iza tamnih crnogoricom obraslih obronaka virili su šiljati, goli vrhovi Preinja.

Razgledali smo nadgrobno kamenje bogumilskog groblja. Zlatko kao historičar stao je kopirati neke znakove i ornamente. Pojavise se pastirice i pastiri, čije su koze brstile po prastarom groblju. Htjedosmo to uhvatiti na ploču, pak Marijan podje k momčiću i

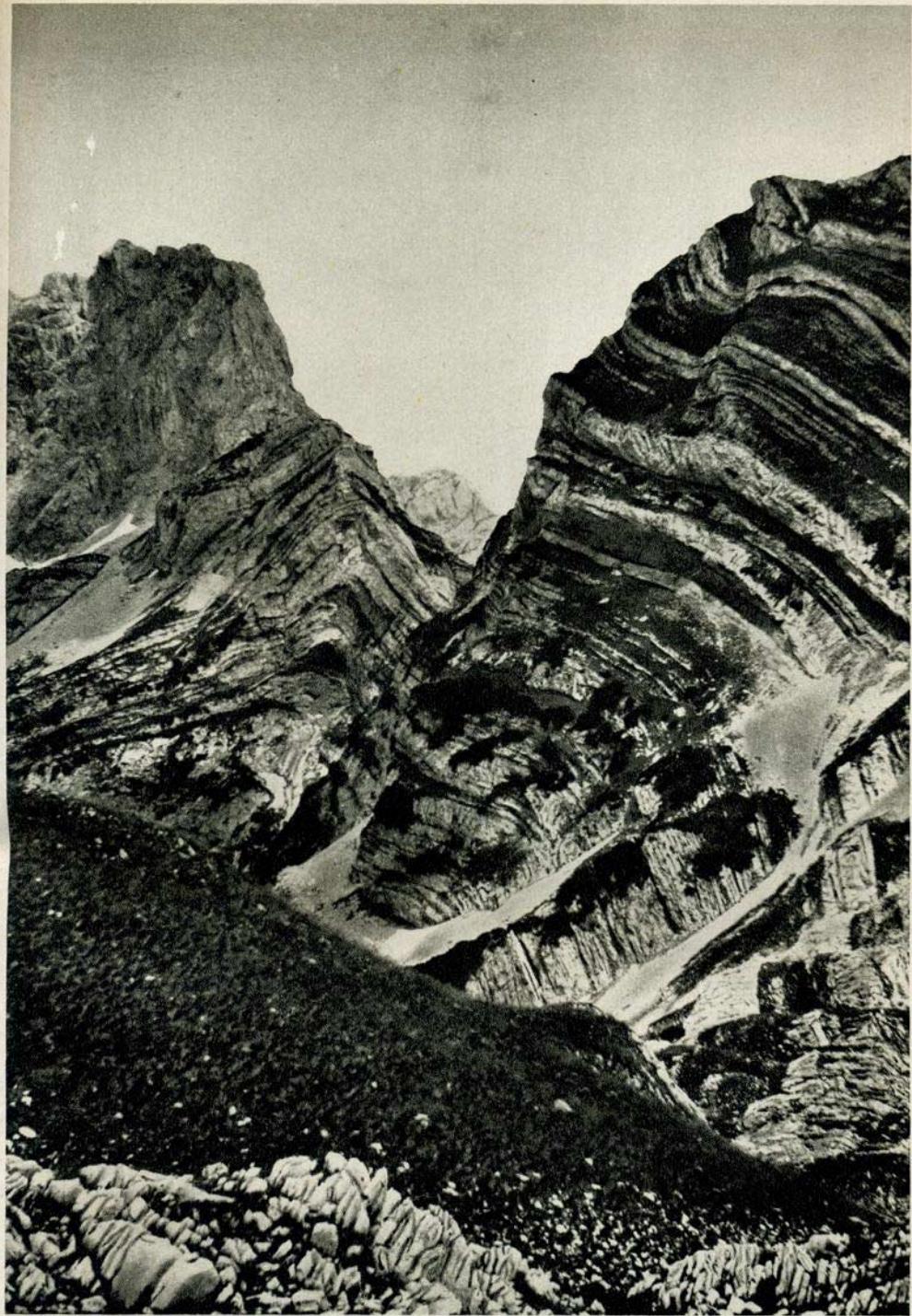
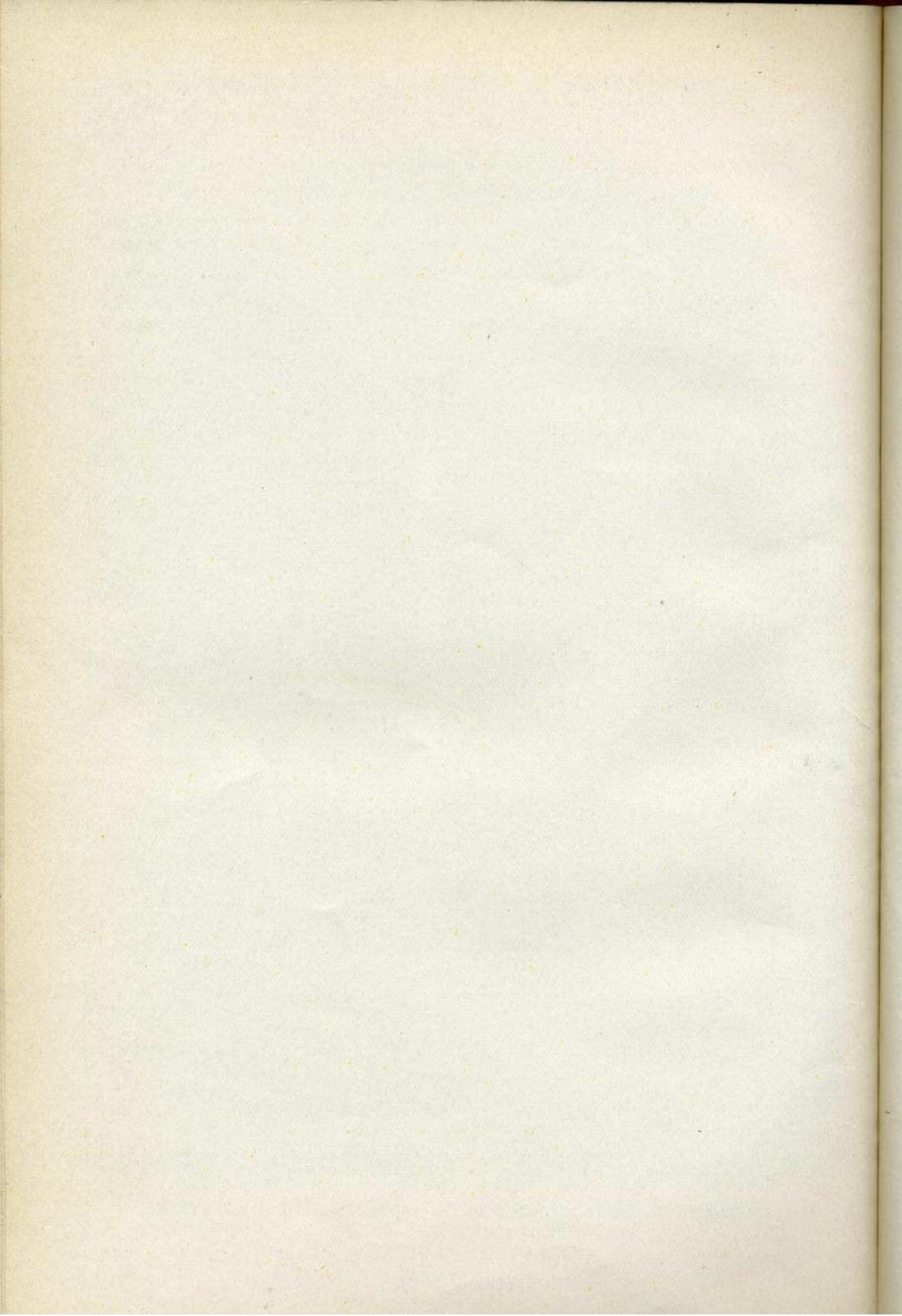

FOTO: Dr. J. POLJAK

DURMITOR: SEDLO SAMAR IZMEĐU ZELENIH PASOVA
I BOBOTOVOG KUKA

pozove ga: »Dečec, daj sim potiraj svoje kozice!« Mali je samo zinuo — i slušao taj nepoznati mu jezik. Kad smo ih fotografirali i malo se porazgovorili, spustismo se do Boračkog Jezera, koje se smjestilo u šumovitoj uvali, opkoljenoj strmim obroncima prenjske Crne Gore, na visini od 410 m.

Sa t. zv. »školskog puta« puca lijep pogled na tu dolinicu i zeleni oval gorskog jezera. Došavši dolje, na njegovu obalu dozvasmo barku i doskora eto nas na planinarskoj kući T. D. »Prijatelj prirode« u Kadini Dolu.

U ovo četrnaest dana što lutamo Bosnom i Hercegovinom rijetko smo se namjerili na domove našeg H. P. D.-a. Materijalne prilike naših društava su takove da ne mogu graditi ni približno toliko kao ostali. I eto, tu, na tom lijepom Boračkom Jezeru »Prijat. prirode« podigao je dva doma, u planini još druga dva, a H. P. D. nema ni jednoga — osim drvene barake gore na briješu. Nismo zavidjeli, ali — bilo nam je žao što H. P. D. ne može tako kao i ostali.

Nebo se razvedrilo, razvedrile se i naše misli. Sitne i sjajne zvijedice pozdravljaše su nas sa plavoga svoda obrubljena šumovitim obroncima.

U mraku podosmo na jezero, koje je bilo tamno i mirno. Barka je tiho rezala svoj put. S planine zvonila je pjesma gorštaka. — Naša tjelesa okupana u toploj vodi jezera odmarala su se od puta. Naše misli su lutale nepoznatim, tek naslućivanim stazama Prenja.... Uživali smo šutke u neopisivom »štimungu« vedre, zvjezdane noći u tom tihom kutiću velike Planine....

*

Jutro je! Magla, što je noću polegla na jezero, još se nije ni počela dizati, kad smo mi vijugali slabo markiranim odvojkom na glavni, uređeni put kroz Boračku Dragu, koji je mnogo bolje markiran.

Čitav put, kojim smo prolazili planinom, lijep je i zanimljiv — a značajka mu je, da na svaki odsječak ima posebnih zanimljivosti, tako da o dosadi ne može biti ni govora.

»Boračka Draga« jest klanac obrašten pristarom bukovom i jelovom šumom. Stoljetna stabla, uspravna kao svijeće penju se u visine za suncem. Kroz gusto stabalje gdjegdje se opažaju s lijeva i s desna gole litice tek mjestimično zakićene vitkom smrekom. Goleme gromade kamenja, što su se u davna vremena srušile u dragu, opkoljuju put kano nijemi spomenici burne prošlosti. Na jednom takovom oko 1 m visokom kamenu — kao na kakovu postamentu, digla se je u visinu golema bukva. Njeno korijenje obavilo je kamen sa svih strana i satkalo mu kao neku mrežu.

Dugačak je taj put kroz »Boračku Dragu«, ali vrlo zanimljiv. Lako je prohodan, tim više, što je u čitavoj svojoj dužini pod dukokim hladom stoljetne šume.

Čovjeku bude kao da je iz noći stupio na dan — kad dosegne sedlo, kojim završava ova draga i kada put zavine u kamenu pustoš, iz čije pozadine nas pozdravlja šiljati vrh O s o b c a. Sve uokolo pustoš i golet. Vrtače prilično duboke, ali tek s jednim čuperkom osušene trave. Na dnu jedne стоји česma, na kojoj T. D. »Prijatelj Prirode« diže svoj novi dom, da bude sklonište planinarima u toj pustosi, a zimi skijašima, jer su tereni za skijanje odlični.

Lijevo — eto nam tornjeva S i v a d i j e (Bahtijevica 1852 m). Od sada — pa gotovo sve do našeg današnjeg cilja — kuće na J e - z e r c u — imali smo ovu impozantnu prenjsku grupu na vidiku. Tu, već na pragu carstva prenjskih divova — sjetili smo se naših alpinista — »plezalaca« i zaključili da bi se hrvatski alpinizam morao baviti upravo našim planinama. Na pr. ovdje, na Prenju sve obiluje stijenama i strmim, nepristupačnim vrhuncima.

Ove naše hrvatske gore zovu hrvatske alpiniste, da njima posvete svoja nastojanja. Tu neka beru svoje lovorike!

Naskoro iskrisnuše pred nama bijedni, ali u toj pustosi dragi pastirski stanovi C r n o g P o l j a. Odakle taj naziv, ne znam; — ta sve je goli, bijeli kamen — vapnenac.

Pozdravismo se sa tamošnjim stanovnicima. Naseobina je to hrvatskih seljaka iz okolice Mostara. Svakog ljeta prožive oni ovdje po četiri mjeseca sa svojim stadima.

Nakon srdačnog razgovora pogostisimo se dobrim ovčjim mlijekom i sirom, što dobismo gotovo badava. Nisu nam prosto vjerovali da smo Hrvati. Vele, da se ovdje gotovo nikada ne pojavi hrvatski planinar. I bi im drago, što su od nas mogli čuti o Zagrebu, koga vrlo vole.

Vrijeme je poodmaklo, sunce pali. Svetlo planinsko sunce!

Pred nama je put kroz kamenu pustoš — V l a s n o g a D o l a. Spuštamo se, veremo se, preskačemo škrape, silazimo do dna vrtače, penjemo se desetke metara, da se opet za toliko spustimo. Šuma nema. Gore po stijenama borova klekovina, putem pustosi, golotinja, požutjela trava. Bahtijevica svaki čas privlači naše poglede. Put je vrlo dobro markiran, opskrblijen putokazima na raskršćima. Na jednome mjestu previše smo se uzrujali zbog označke izvora na stijeni. Taj »izvor« bio je savršeno suh. Ispilo ga sunce!

Ne za dugo — usklik veselja pozdravio je kuću na J e z e r c u (1700 m), vlasništvo T. D. »Prijatelj Prirode«. Jezerce je maleni oval vode, 3 minute udaljen od kuće, na dnu oveće vrtače, gdje se nalazi

izvor bistre, hladne vode. Tako odličan izvor je rijetkost u kraškom terenu.

Okolo naokolo vrhunci i stijene, pustoš i krš, a mi u ugodnoj hladovini jedine sobe u kući razvalili uprtnjače, protegli umorna tijela na strunjačama i blagujemo. Skromno i brzo, jer odmah idemo na Zelenе Glavice. Danas je lijep dan, sutra ne znamo, kakovo će biti vrijeme.

Ostavismo stvari u kući, zaključasmo željezna vrata i eto nas opet na putu. Do gore treba 2 sata.

Foto: F. Perše

Pogled s vrha Zelenih Glavica na jug prema Velež planini

Za ljubitelje prirode ovo su nezaboravni časovi. Zapanjuje nas veličanstvo i grandioznost oblika ove planine; pustoš kamenih predjela; dražest sitnih čuperaka mekane zelene gorske trave, ukrašenih gustim kiticama raznobojnog planinskog cvijeća. Jeste li vidjeli boju tako ljubičastu kao u hercegovačkog zvončića, crvenu kao u prenjskog karamfila, modru kao u sitnog encijana? Sve vam je to uz put, nabacano u pregrštima, sve zeleno, žuto, bijelo, ljubičasto, crveno, plavo, neopisivo! Što se put penje na više tih malenih dražesnih cvijetića je sve više i oko se bori što da gleda: da li vrletne kukove Zelenih Glavica ili ove malene stanovnike visina. A put nas vodi i preko ledenjaka! Kako taj ledeni snijeg dobro dolazi suhom grlu penjača!

Put vijuga okolo, naokolo, preko klisura, uz ponore i stijene, preko mekih travnatih livadica, pa onda stižemo na sedlo, gdje stoji putokaz: na Zelene Glavice lijevo, na Otiš desno. Sedlo je obrašteno gustom travom i posuto cvijećem. Tu je i bosanski encijan i lijepa centaurea. To su sočni pašnjaci divokoza, kojih na ovoj planini još imade u priličnom broju.

Na vrh se penjemo djelomično izloženim putem, usječenim u stjeni i punim krušljivog materijala. Dakako, tu nema ni »štrika« ni »klina« —, ali se ipak prođe. Na vrhu je malo prostora. Podignuta je piramida od kamenja, a manjka tek kutija sa knjigom i žigom. Radiosno smo pozdravili inicijale H. P. D.-a, koji su ispisani na jednoj stijeni.

Razgled je bio divan. Čitav prenjski masiv sa veličanstvenim konturama Lupoglava (2102 m), Vjetrenih Brda, Galica (2035 m.), Velikog Prenja (1916 m.), Cvitinja (1992 m.), Osobca, Tarasa i još mnogih čarobnih vrhova pružao se sa svih strana pod nama. Zelene Glavice imadu gotovo centralni smještaj na Prenju.

Ovi šiljci! Ove divske konture obasjane zapadnim suncem! Doline, vrhunci, kamene pustoši, brojni snježanici i tamne oaze borove klekovine. Sve nas je to očaralo, zadivilo, potreslo i dugo se nismo mogli oprostiti s ovim vidicima. Sunce se spušтало niže i niže, hladni zrak strujio je visinama, sitna maglica skupljala se u dolini Neretve i polako zastirala pogled na sitne kućice Konjica. Iza prenjskih vrhunaca prodirale su zrake sunca i prosipale svoje reflektorsko svjetlo iza tih prirodnih kulisa. Soko je kliktao u zraku svoj večernji pijev, a mi smo s mnogo opreza silazili niz stijene i okuke. Uspon na Otiš bio je lakši, a pogled gotovo jednak.

Zadovoljni smo se vraćali na Jezerce. Putem smo sreli skupinu bosanskih konjića, koji ovdje pasu bez pastira.

Tiha planinska, vedra, ljetna noć spustila se nad Prenj! Sve je utihнуlo. Na nebeskom svodu su se palile male luči. Sjedili smo, obasjani mjesecinom na pragu kuće. Naše uši, naučene na buku velegrada uzalud su se naprezale, ne bi li uhvatile bilo kakav šum. Sve je bilo tiho. Ni glasa...

Domala je i u kući zavladao savršeni planinski mir.

Sunce nas je našlo na Jezercu. Hladna voda i vedro jutro odaignali su brzo san s očiju. Brzo smo bili gotovi i doskora smo, zaključavši kuću, prolazili istim putem, kojim i jučer do pod Zelene Glavice. Dodoše oblaci i magle. Od časa do časa kapnula bi koja kap kiše.

Naš plan bio je da pokraj Lupoglava, kroz Lučine doveemo na Veliki Prenj i odavle da se spustimo preko Glogov-

nice na želj. p. Prenj. Po tom planu mi bismo prošli Prenj u dijagonalni i vidjeli u razmjerne kratko vrijeme sve njegove glavne vrhove i skupine. No, dogodilo se drugačije. Sve gušći i gušći oblaci i sitna kišica, koja je čas jače čas slabije sipila, zatim gusta magla, koja je počela skrivati pogled na dolinu Lučine — odvratiše nas od tog puta.

Silazili smo lijepim putem u dolinu Tisovice. Put na Lupo-glav ostavili smo na lijevo.

Od časa do časa pokazale bi nam se Zelene Glavice iz gustih oblaka. I što smo bili na nižoj tačci puta, to su nam veće udivljenje ulijevale. Možete misliti, kolika je to žalost bila, što ni jedne prazne ploče nije bilo u kazeti. Bio bi to divan snimak.

Nismo žalili što smo skrenuli s naumljenog puta, jer dok smo mi sve dolje do Neretve imali sunce, na planini je bila oluja.

Stanovi Tisovice bili su prazni. Pastiri se razidoše sa stadom. Tek jedna pastirica, koju smo sreli, pokaza nam put za Čelebić, koji je nemarkiran. No smjer puta je tako jasan sve od bila prenske Bjelašnice, da se ne može zalutati. Spuštamo se serpentinama po bukovoj i jelovoj šumi. Obronak je veoma strm. S lijeva i s desna odozdo obrasle, odozgo gole stijene. Što smo niže to jače osjećamo ove klisure nad nama . . . i neku potajnu žalost u duši — što smo tako brzo ostavili slobodne planinske visove. Zbogom, zbogom, klicala su naša srca. Taj divni Prenj ostat će nam vječno u pameti.

Konačno ostavismo serpentine; put nam se protegao dolinom potoka Idbara. Vijuša dolina, vijuša put, vijuša bistri, gorski potok. Strme se litice u početku doline tjesno približuju nad nama. Kilometri ostaju iza nas — a litice odmiču na stranu, vedro nebo nam se smije iznad njih.

Dolina šumovita i hladovita. Na sve strane vrhunci, ljepote! Često moramo stati i pogledati natrag. Tamo daleko i visoko u pozadini ponosno se diže Cvitinja. Nad njima se gone oblaci. Crni i sivi. Gore je oluja! A nas sunce pali! To je utješljiva konstatacija.

Dolina potoka Idbara mogla bi biti poglavlje za sebe. To je hercegovački Vintgar! Slapovi, slapići, bijeli šljunak na dnu, sjaj tisuća prstećih kapljica — to je završna pjesma prenjskog izleta.

S lijeve strane stijene prenske Rijekе, a s desne strane obronci prenske Bjelašnice. Iz guste se šume koji puta pokaže planinski pašnjak sa pastirskim stanovima i bijelim stadom ovaca, koje mirno pasu gore na suncem obasjanim visinama. A mi odlazimo. Kad će nas put opet nanijeti u ovo carstvo prave ljepote?!

Prolazimo kroz raštrkano muslimansko selo Idbar. Zanimljive jednokatne kuće gledaju svojim tamnim prozorima na nas i pričaju o negdašnjem sjaju, a o današnjem crnome gladu . . .

Pred Čelebićem po zadnji puta pozdravljamo Cvitinje, a ono nam šalje pozdrave, maše krpicama bijelo-sivih oblaka, što se skupljuju vrh njegovog čela . . .

U Čelebiću prelazimo na državnu cestu za Mostar i Sarajevo i silazimo na bistrú, duboku Neretvu. Na jednom mjestu, gdje je »gáz«, prelazimo. Voda tek do koljena, ali tako je tek na ovome mjestu. Struja je ipak jaka. Jedva se odupireš da te ne svali zajedno s uprtnjačom i odijelom u vodu.

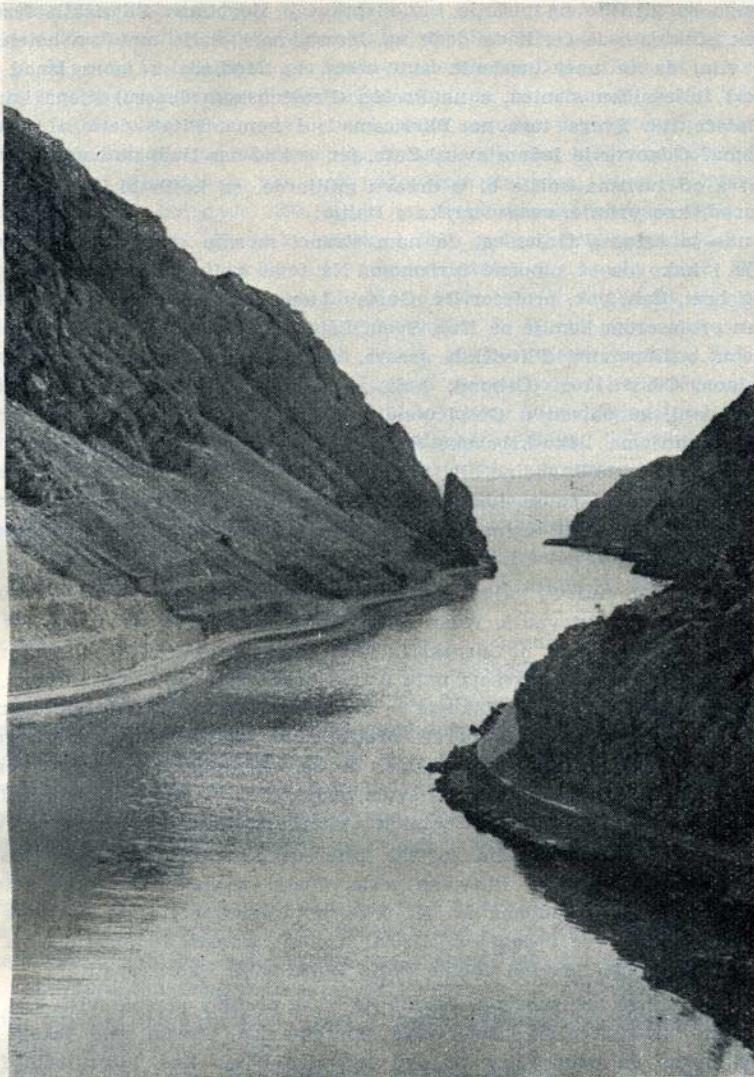
Tu smo se i okupali i oprali »prenjski prah« sa sebe.

Kad smo stigli na željezničku stanicu Lisićići, Prenj se već sav umotao u oblake. Bili smo zadovoljni što nismo gore, već što smo na ovako divnom putu upoznali još jednu neslućenu atrakciju ove velebne naše planine.

A ovaj prištedeni jedan dan iskoristit ćemo da pogledamo dolinu Neretve i slikoviti grad Mostar.

Hrvatski planinari! Na vrhu Medvednice, kraj Tomislavovog doma uređujemo naš prvi planinski botanički vrt. Sudjelujte i Vi u tome radu, bilo novčanim doprinosom, bilo donašanjem sjemenja ili živih biljaka iz svojih najbližih planina!

Nedaleko simpatičnog primorskog mjestanca Jablanca, koji je udaljen od Sušaka pet sati a od Raba jedan sat vožnje parobrodom, nalazi se jedna od najljepših, a ujedno i najduljih morskih draga Hrvatskog Primorja, Zavrtnica. Okružena sa tri strane strmim stijenama, razvedene obale, s uređenom stazom te nedavno posađenim nasadima pruža oku divne motive, a tijelu šetalište i odmaralište i za najjače bure. Čisti i svježi morski zrak te posve bistra voda privlači neodoljivom snagom planinara, da se nakon planinarenja po Velebitu ovdje odmori i u hladnoj vodi tijelo osvježi. Blizina planinarskih puteva na Velebitu (od kuće na Mirovu 4 sata hoda) i ljepota drage glavni su uzroci da se planinare obično ovdje završuju i započinju. Sliku je snimio g. B. Ružić.

Naš turizam i zaštita Plitvičkih Jezera

Mnogo se utrošilo na pisanje i u rasprave o ljepotama Plitvičkih Jezera, te bi čovjek očekivao, da će, kada dođe na Jezera, naći ondje mnoštvo hotela, pansiona i vila, da će naći uređenih auto-cesta, na Medjedaku (gora iznad hotela »Plitvice«) željezničku stanicu, a na Prošću (Prošćanskom Jezeru) lijepa kupališta, čamce, plaže itd. Svega toga na Plitvicama još nema. Pitati ćete, a zašto toga svega nema? Odgovor je jednostavan! Zato, jer se kod nas ljudi ne bave podizanjem turizma; a od turizma uniše bi u državu milijarde, od kojih bi imali koristi svi, cijeli narod, kao primjerice Švicarska i Italija!

U nas je žalosna činjenica, da nam stranci moraju otvoriti oči i upućivati nas, gdje i kako da se otpočne turizmom. Na tome polju prvi pionir bio je naš slavenski brat, Čeh, pok. profesor Dr. Gustav Janeček. Došavši (iz Zlatne Prahe, imenovan profesorom kemije na Hrv. Sveučilištu) devedesetih godina, čuo je pričati u Zagrebu o ljepotama Plitvičkih Jezera, sastao se sa građevnim inspektorom Ing. Josipom Chvalom (Čehom), koji je u to doba bio tehnički izvjestitelj kod kr. županijske oblasti u Gospiću od 1875. do 1892. godine, te upravljao svim tehničkim radnjama ličko-krbavske županije, ispričao svome zemljaku, da su Plitvička Jezera do 1878. godine bila pristupačna samo vrlo primitivnim, mjestimice prestrmim putevima i to sa juga putem od Pribroja preko zaselka Jezerce do lugarske kuće na Plitvičkim Jezerima, a sa sjevera od slunjske odnosno ogulinske strane preko zaselka Plitvice do jezera Kozjaka.

Kakovi su bili putevi, najbolje dokazuje ova epizoda: »Za vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine putovao je jedan bivši visoki vojni funkcijonер preko Otočca i Ljeskovca u Bihać na inspekciju vojne posade, koja je bila kasernirana u barakama kod Žegara. Čuvši na putu o ljepotama Plitvičkih Jezera odluči, da se sa pratnjom svrati na Jezera. Kako je to bio težak i životu opasan put, najrečitije govori ta okolnost, što su kola morala pratiti četiri jaka momka, koji su na putu od Pribroja do Plitvice kola pridržavala, da se ne prevrnu! Vidjevši spomenuti General to čudo od prirode, izrazio je svoje žaljenje, da se od kompetentnih ličnosti do tada nije nijedan našao, koji bi potaknuo pitanje gradnje jedne ceste na Jezera.«

Inspektor Chvala predložio je kao referent za cestogradnju kr. vladinom odsjeku u Zagrebu gradnju Plitvičke ceste. Ovdje je naišao na prve poteškoće u osobi bivšeg velikog župana M. K., koji je uporno tražio, da se nova cesta ne gradi uz Jezera, već počam od Mirića Stropine šumom do lugarnice na Jezerima, da može otočka imovna općina svoje šume bolje iskorišćavati!

Takovom šumskom izvoznom cestom ne bi se postigla glavna svrha t. j. da se Jezera učine pristupačima. Zbog toga referent ing. Chvala nije takav protuprijedlog mogao da podupre, a na svu je sreću našao kod odlučujućih faktora dovoljnog razumijevanja za svoj prvobitni prijedlog, pa je definitivno riješeno, da se cesta sagradi uz Plitvička Jezera. Dozvola je izdana, počelo se trasiranjem 1884. godine, tehničke radnje obavio je velikim marom civ. inženjer Josip Doljak, kasniji šef odjeljenja građevinske sekcije. Prvi dio ceste od Ljeskovca do lugarske kuće na Kozjaku u duljini od 6.7 km bio je dovršen 1892. godine i predan prometu. Izgradnjom ceste nastala je potreba, da se izgradi nastamba za cestara kao i uredske prostorije za tehničko osoblje. Podignuta je tako jednospratna zgrada sa verandom, sa koje se otvara vidik na jezero Kozjak. Radnje su se nastavile gradnjom ceste sa Drežničke strane, tako da se prvo bitna širina od 3.50 m svela na normalnu širinu od 5 m uz prelodenje strmih intervala.

Prof. Dr. Janeček zaputio se iste godine na Jezera, gdje je proboravio ljetne ferije stanujući u lugarskoj kući, koja je bila na istome mjestu, gdje se nalazi

sadanja lugarska kuća. Vrativši se u Zagreb, ushićen prirodnim krasotama Plitvičkih Jezera, pozvao je k sebi na prijateljsku večeru ljubitelje prirode i to Ivana viteza Trn skoga, hrv. pjesnika, Emila pl. Dursta, ravnatelja šumarske direkcije u Zagrebu, Dr. Frana Kuralta, tajnika Hrv. Gospodarskog društva, Levina pl. Horvata, vladinog perovodu i odvjetnika Dra. Hinka Hinkovića, pa je za vrijeme večere predložio prisutnima, da bi osnovali jedno turističko društvo, koje bi imalo zadaću da ostvari jedan narodni park i uređi staze. Najglavniji bi pak zadatak tog društva bio, da sagradi jedan moderan hotel! Zaključeno i učinjeno! Pravila su bila već podnešena Kr. zem. vlasti u Zagrebu na odobrenje, pa je 20. listopada 1893. stiglo toli željkovanoo odobrenje. Prva glavna konstituirajuća skupština bila je 21. prosinca 1893. godine. Prvi predsjednik društva bio je Ladislav grof Pejačević, potpredsjednici Kulmer grof Miroslav, Dr. Janeček, nadzornik Stjepan pl. Miletić, kasniji intendant Hrv. zemalj. kazališta, tajnik Levin pl. Horvat, a blagajnik A. Katkić.

Društvu za unapređenje Plitvičkih Jezera ide bezuvjetno zasluga, da je prvo (prije 42 godine!) počelo voditi računa o zaštiti prirode našeg najlepšeg prirodnog parka. Ono je prvo društvo, koje je podnijelo nakon 30-godišnjeg uspješnog rada na Plitvicama kompetentnim faktorima (Ministarstvu Šuma i Rudnika) zakon o zaštiti Plitvičkih Jezera, koji je otštampan u »Hrv. planinaru« broj 7 od god. 1925. Prema tome ne стоји navod u članku, otštampanom u Hrv. Planinaru broj 5 od god. 1937. pod naslovom »Rad Hrv. prirodoslov. društva«, koje da je među prvima počelo voditi brigu o zaštiti prirode, kada je već prije 42 godine tu brigu počelo voditi Društvo za unapređenje Plit. Jezera, a zakon o zaštiti Plit. Jezera već prije 12 godina podnijelo Ministarstvu Šuma!

Društvo je počelo intenzivnim radom već 1. kolovoza 1894. položivši temeljni kamen za turistički hotel prema nacrtima ing. arhitekta J. Dryaka. Marljinim radom hotel je dovršen i svečanim načinom predan prometu 1896. godine te je prozvan »Hotel Plitvice«. Kada je bio podignut hotel, daljna briga bila je društva, da gradi puteve, mostiće, vidikovce, te je u roku od dvije godine povezan bio cijeli teritorij od Prošća do slapa Korane, — dakle u duljini od 9 km — lijepim putevima. Radom se neprestano nastavljalo, otvarali su se putevi i poprečni puteljci, dizali mostići i novi vidikovci, nabavljali čamci te uredilo na jezeru Kozjaku jedno udobno kupalište.

Društvo je radilo i na podizanju prometa stranaca, jer je izdavalo brošure i plakate u hrv. i stranim jezicima. Izdalo je veliki plakat u bojama s izgledom od hotela prema gornjim jezerima, koje je plakate dalo izvjesiti na svim željezničkim stanicama, hotelima, a izdavalo je i poseban list »Plitvička Jezera — Les Lacs de Plitvice«, pa u broju I. tečaj I. poziva društvo sve članove, da nastoje svojski oko raširenja ovoga lista!

Društvo je nastojalo, da njezin rad preuzme država u svoje ruke, te je iza prevrata 1918. godine Građevinska sekcija Otočac dozvolila svome referentu Ing. Boži Botiću, da obavlja sve tehničke poslove na Plitvičkim Jezerima, Društvo je likvidiralo račune iz svoje blagajne za sve radnje oko unapređenja i reguliranja prirodnog parka. Kasnijih godina (oko 1927. g.) preuzeala je Kr. Direkcija Šuma na Sušaku, kao kompetentna oblast za Plitvice sve radnje oko unapređenja Plitvica, a naše društvo preuzeelo je rad kao savjetodavni organ i turistički odbor te pravi propagandu izdavanjem brošura i propagandnog materijala, dopisujući sa tu- i inozemnim turističkim institucijama, ispostavljajući na Jezerima orientacione ploče, klupe itd. Sada je Društvo poduzelo akciju kod Kr. banske Uprave u Zagrebu za gradnju jedne turističke ceste, koja bi išla od Rudopolja do Labudovca, te u tome pogledu sarađuje sa Društvom za puteve u Savskoj Banovini. Ova će cesta biti od velike važnosti za naš turizam.

Dr. M. E.

Po Bugarskoj i Carigradom

Vladimir Marion (Karlovac)

Na žalost, malo nas je ostalo. No dočekat ćemo i to, da slobodno putujemo, kud zaželimo.

Doista, malo je pošlo na put od onih, koji mu se poveseliše: tek nas devetero.

U Zagrebu smo ostavili razočarane prijatelje; u Brodu nas je obradovala pažnja tamošnje podružnice: njeni pretstavnici zaželiše nam sretan put, a ljubezni g. Mautner donese nam izvrsnog vina; u Beogradu se je mnogo trudio oko nas vedar i neumoran g. Šagovac, a onda podosmo oko ponoći dalje, kroz noć u Srbiji, sa željama novom danu.

*

Prepun vlak kao obično.

Ljudi putuju uvijek nekuda. Nose svoje brige i nade, želje i sudbinu, drijemaju i pričaju po nečistim vagonima, koji tresu, poskakuju, cvile. Žuto svijetlo umorno titra i ne pokušava više da obasja kuteve.

Bolesnik pljucka, ona žena doji dijete, penzionirani željezničar, uzetih nogu i bolna pogleda, priča o svojoj djeci, o njihovoj boljoj sudbini. Neki već drijemaju, premještavaju se, a onaj debeljko hrče.

Mnogo je putnika. Obično ulaze razgovorljivi i postaju sve tromiji, što put dulje traje. Godine prolaze, sve sličnija jedna drugoj, a put donosi uvijek nove dane, nove slike i gotovo nikad željeni cilj. Ali želje žive u srcima.

Ne smiju se oni, kad se sve u njima smije, ne plaču, kad plače, ne rade ono, što su htjeli.

I mnogi otupljuju putujući bučnih, teških dana i nemirnih noći. Prikovani svakidašnjicom dani prolaze drugačije nego što su željeni i zamišljeni, vlastite želje i misli postaju tuđe. A jednog dana mnogi od njih ne može više pomisliti o sebi, o željama davnim, o snovima, o vremenu, koje prolazi, o zbivanju, a da ga ne prožme jeza kao nad ponorum.

*

Naš put je jednostavan: ako želimo, možemo kroz tih 14 dana gledati sliku, a ne i naličje.

No bila bi to opsjena: sliku ne možemo shvatiti bez naličja, a naš put ne možemo naći bez shvaćanja i spoznaje.

*

Iz one srbijanske noći zaželisemo dan, i dan je bio lijep, prelijep.

*

U jutro smo promatrali, kako se Nišava, sva žuta, zapjenjena i uzburkana probija kroz klisure. Oblaci se spustiše nisko, ovijaju se uz stijene i bregove. Igrali su se s nama: čas bi nam otvarali vidik na planine, vrhove, šume, klisure, da nam za čas sve objesno sakriju neprozirnim velom.

*

Sjajna su to bila ta dva dana u Sofiji. Bugarski planinari dočekaše nas na kolodvoru i svagdje bijahu s nama. Vodili su nas posvuda, tumačili nam sve, uvijek uslužno, prijateljski. Popov, dr. Kovačevski, Mišev, Sonja Džumanlijeva i ponajviše Panteleev.

Nismo osjećali, da smo u tudini. Od prvog časa bili smo među prijateljima, braćom.

A kasnije, kad smo sami putovali Bugarskom, kad smo se sretali sa najrazličitijim ljudima, vidjesmo, da ono u Sofiji nije bila tek uslužnost i nešto pripremljeno. Znali smo tad, da smo doista braća, da nismo u tuđini već kod kuće.

*

Predsjednik Bugarskog turističkog sojuza sveuč. prof. Ivan Raev pozdravio nas je u prostorijama Saveza u Sofiji. Govorio je o smislu planinarstva, o vječnoj ljepoti prirode, o snazi koju nam ona ulijeva i vraća, o nama Hrvatima i o njima Bugarima, o bratstvu i prijateljstvu našem. Pozvao je sve nas, hrvatske planinare, da u što većem broju posjetimo Bugarsku za dvije godine, kad će njihov sojuz proslaviti svoju četrdesetgodišnjicu.

U ime H. P. D. i u naše zahvalio se je naš vođa g. ing. Zlatko Satler i požalio, što nas je tako malo. No s nama su, istaknuo je, u srcima hrvatski planinari. Veze, koje su stvorene, pojačat ćemo.

Predao je Bugarima dar našeg društva.

*

Cesta na legendarnu Vitošu zapravo još nije cesta ili možda nije više cesta, ali mi smo bili vrlo zadovoljni, kad smo se autima doljuljali tik pod kuću Aleko (1735 m). Kako nam je ostalo malo vremena, ne bismo drugačije mogli Vitošu posjetiti, a to bi bila šteta.

*

Uspinjući izgubili su naši automobili kod Dragalevaca sapu. Neki od nas razgledaše manastir sv. Bogorodice, a mi drugi smjestili smo se na čistini pod starim orahom. Promatrali smo Sofiju pod nama i tamo u daljinu i u maglama Staru Planinu. Divili smo se »nebesnatoj« boji neba, po kome su neumorno plovili oblaci, i nebesnatim očima novih znanica kod oraha.

*

U maglama i u oblaku pošli smo na vrh Vitoše (2285 m). Tek sat hoda od kuće Aleko. Vitoša zapravo nema pravog vrha. To je vrlo širok plato, gotovo jednake visine, a tu i tamo uzdižu se gromade kamenja, razbijene stijene, koje potočaju na mogile. Na najvišoj točki meteorološka je stanica, u kojoj je namešten Gerasimov, bujne crne kose.

Nismo se doduše riješili magle — tek na čas je njezin veo postao prozirniji te ugledasmo konture Rile — no za tri sata u prirodi, visoko u planini, daleko od spona društva, razgibali smo se po prvi puta. Krv nam je potekla brže žilama, a srca nam ispunili radost, koju ulijeva priroda, oslobođena, nevezana.

*

Pred domom Aleko dočekali su nas zvonjavom, klicanjem. Kada smo se u sumrak vratili sa vrha, okupili smo se oko stola. Bugarske i hrvatske pjesme ispunile dvoranu. Ponudiše nam izvrsno singularsko vino. Srdačan i nezaboravan drug Pantaleev pozdravio nas je kao braću u tom bugarskom planinarskom domu, a naš ing. Satler zahvalio mu je lijepim riječima.

*

Sa Bartolovićem, koji je uglavnom spasio naš hrvatski pjevački pozdrav i ugled, nisam se kasnije mogao složiti u tome, da li je ljepša Dobrina Dimčeva ili njena prijateljica Libuša. Naravno, nismo rekli lijepa već »hubava«. U bugarskom smo jeziku brzo napredovali (svagdje u Bugarskoj sporazumijevali smo se odlično govoreći hrvatski, i to umećući mnogo riječi kajkavštine, jer tako naša braća lakše »razbiru«. Samo je naš vođa, kadikad, govorio nekim čudnim jezikom: nevjerojatnom mješavinom hrvatskog, bugarskog, rusinskog, i mješavinom vlastitih, izmišljenih riječi, — tako da se koji puta nije ni sam razumio).

Zagledali smo se u djevojačke oči i osjetili njihovo prijateljstvo i simpatije. A sada nije ostala uspomena na erotiku, koja se budi, već na ono što je najvažnije i najljepše, na onu vječnu romantiku djevojačkih očiju: obećanje i san novog, boljeg, ljepšeg života, koji će ispuniti nikad još neispunjene planove, nade, slike, donijeti sreću i ljubav, umjesto mržnje i uništavanja.

San, koji je vrijedno prosnivati, san, koji želimo da prožive u zemlji naše djece, djeca naša ili njihova djeca.

*

U daljini pokazali su nam mogilu postavljenu na mjestu, gdje se je smrznuo neki skijaš.

Zalutao je u magli. Bio je umoran.

Odjednom postade nemiran: hoće li večeras doći kući? Ne vreba li možda nesreća? Ne, ne, ne! Treba poći dalje. Samo brže. Ta tamo negdje pred njime je Sofija. Dom, žena, dijete, majka.

Možda je Georgij imao pravo: ne valja sam poći, makar čovjek ne znam kako dobro poznaje put. Da, doista, nikad više ne će sam ovuda.

Ali ne, ne. Kakove su to gluposti.

Ženo, dijete, majko, vratit će se, vratit će se.

I on pojuri opet u snježnu mećavu svom snagom, odbija se štapovima i ponavlja obećanje da će se vratiti.

Gle ovdje je opet ravan teren. Evo i uspona. Put nije dobar. Ne kreće li se možda u krugu? Ne, ne!

Trči uzbrdo i sve teže lovi dah.

Vratit će se, vratit će se vama, ne brinite se za mene u ovoj strašnoj noći, evo me, evo! Majko ti si se jamačno već uplašila! Vidim te, kako stojiš uz prozor. Držiš zavjesu i gledaš u prigušeno svijetlo ulične svjetiljke, oko koje sve gušće leprša snijeg. Vjetar ga sve brže zanaša. Nad svjetiljkom velika je bijela kapa. Gle, kako je lijepo smještena! Ha, ha! Stani! Šta to govorim? Majko oprosti šalu! Ta ja se šalim samo da te nasmijem. Ti se bojiš, no ja će se vratiti. Ta osjećaš li, čuješ li: vraćam se, evo me! Svaki korak sam bliže tebi. Samo brže, brže. Pao sam, udario se. Što je to lijepivo na čelu? Šta mari — samo da se brže vratim. Vidim: ti nisi probudila dijete, ni ženu moju, koja je umorna uz malog usnula. I bolje je tako, ta zašto da se uznenimiruju.

Dotrčao je na pregib i bez daha pojurio nizbrdo. Za čas je naletio na vrh omorike, koji je virio iz duboka snijega. Jedan štap je izgubio, sav je isprebijan, no skije su na sreću čitave.

Jedva se je izvukao. Uspravlja se teško. Miriše topao i sladak vonj krvi, srce udara divlje, pluća love zrak teško, koljena klecaju, čitavo tijelo dršće. Mokar je do kože, prste na nogama ne osjeća više, a lijeva ruka — kad je to izgubio rukavicu? — sve više drveni.

Zar je to moguće?

Čovjek pograbi desnom rukom lijevu i prinese je očima, ali ne vidi ništa. Opljava je: gle, doista, ti zglobovi se teško pomiču, a prsti su neosjetljivi!

I on zaviče ludo u noć i snijeg i zazivlje majku, ženu, drugove.

Ne, ne! To je sve ludost. Pa baš zbog tog ludovanja sve je to tako zlo. Zbog te lude trke izmorio se je, raskrvario, zadihao, razderao. Ne smije zdvajati ni ludovati. Zadnje snage treba pametno upotrijebiti. Polagano i oprezno naprijed. Ta Sofija je tamo negdje pred njime. Naprijed, naprijed! Zašto tu stoji, bulji u ništa, više? To je ono strašno — ta mogao bi se smrznuti.

Naprijed, naprijed!

Zar opet uspon? Treba ga svladati!

O kako je to teško! Skije se skližu natrag. Gdje su sad štapovi?
Sve teže.

No gle: kakav je to kamen? Stijene? Šta je to?

Hura, hura! Pa to je nad cestom! Ta tu poznajem put! Tu sam se verao ljetos
sa ženom! Oh! Spašen sam!

Doista Georgij je imao pravo: nikad više sam. No sada je sve dobro. Evo sad
znade put. Časak će se odmoriti. Ne, ne, ne ne ču se smrznuti! Ha, ha! Samo
toliko da uhvatim sapu, da se srce malo primiri, da tijelo ne dršće toliko. Samo
tren. Recimo: pola minute. Tu ću sjesti na stijenu. Desnom ću se rukom nasloniti,
a lijevu, premrznutu, gurnut ću u košulju da se malo ugrije.

Gle: već je mnogo mirniji. Mnogo je bolje.

A sad kad otvara vrata kuće, kad se grli sa majkom i ženom, — kako su one
samo uplakane i sretne — smije se, umoran doduše, no sretan.

Šta plačete, vičete? Prevrnut ćete kolijevku! Ha, ha! Oh, čemu te brige? Ta
evo me! Gledajte me: ha, ha! Ja sam znao da će sve biti dobro, da ću se vratiti.

Brzo u toplu sobu. Sve će pričati. Ili bolje ništa. Gledat će u majčine oči, u
ženine, u sinovljeve, osjećat će njihovu ljubav — i grijati se na njoj! Ha, ha! Tko
ne bi bio obijestan? Oprostite! Ali grijat se treba. Brzo će sve te mokre i smrz-
nute prnje skinut i umotati se u tople gunjeve. Uvalit će se u stolac kraj peći. Ne?
Zašto ne? Treba smrznute krakove malo oživjeti? Tako? Kraj peći bi meso otpada-
lo sa čovjeka? Ne vjerujem! No slušam te ženo! Ha! Zar me ne prepoznaćeš? Da,
da bio sam katkad tvrdoglav i krut, ali to je za uvijek prošlo. Nemoj više misliti
o tom. Ha, ha! Daj da te zagrim sa tim smrznutim rukama!

*

I naš je vodič nastavio priču: nekoliko mjeseci kasnije, kad je proljeće i nov
život otopio snijeg nad njime, našli su ga smrznuta, kako sjedi na onoj stijeni,
naslonjen na desnu ruku i sa lijevom na grudima.

*

Vraćajući se noću promatrali smo Sofiju duboko pod sobom u moru elek-
tričnog svjetla.

*

Carski dječji park u Sofiji oduševio nas je. Park, u kome je djeci ulaz slo-
bođan, a odraslima samo kad prate djecu. To je pravo dječje carstvo. Široke po-
ljane, jezero, krasan položaj, grad naokolo, šuma parka otraga, visoko gore Vitoša,
igrališta, sve moguće naprave za igru, gimnastiku, zabavu.

Dakle brinu se za djecu. Svoj djeci Sofije dano je to krasno igralište, da im
dadne mnogo radosti, mnogo vježbe, zabave: snagu nesputanim životnim veseljem.

A to je ono što svima nama treba.

*

Bumba je silom htio da vidi svoju ženu: u ispravama ga odjednom progla-
siše oženjenim.

Nas dvojica pokušasmo Sonju Džumanlijevu, koja nas je sa Panteleevom po-
svuda vodila, naučiti da potvrđuje i zanječe glavom našim načinom (Bugari imadu
orientalni način, koji je obratan našem: kad zanječe glavom, potvrđuju — što je
naravno bio uzrok mnogih veselih zabuna), ali se doskora pobrkasmo. Na kraju
smo mi preuzeli njezin, a nju smo moralni odučavati od našega načina.

*

Došli su dani rastanka: trebali smo se podijeliti u skupine. U vlaku smo se
već zabavljali time, kako da se nas devetoro razdjeli u onih pet skupina iz putnog
plana, no konačno je bilo još više skupina i potskupina. Malone devet.

*

Žao nam je bilo ostaviti drugove, no sutradan je prva grupa pošla na Rilu, a mi ostali u Varnu i Carigrad.

Mene je naš vođa imenovao ljetopiscem i često opominjaо: »zapiši to Kiš!«.
No nije trebalo bilježiti.

U nama je zapisano viđeno i doživljeno, a ono što se ne može samo uklesati u naše duše, nije potrebno zabilježiti.

*

Iskar izvire u bezbroj pritoka pod Rilom i prolazi kraj Sofije na sjever. Probija se kroz Staru Planinu: to je »Iskarski Prolog«.

Brza rijeka pjeni se i prebacuje, stisnuta među klisurama i bregovima. Duž nje povija se željeznička pruga i izrabljuje orijaški posao rijeke.

Slike se neprestano mijenjaju. Pećine, šume, zavoji rijeke, pašnjaci, sela. Preko rijeke prebačeni su mnogi primitivni viseći mostovi.

*

Od jutra do mraka traje put od Sofije do Varne. Krajina je prilično jednoljuna i slabo plodna: većinom žuta zemlja, tu i tamo prakamen. Šuma malo. Pašnjaci, goleti, malo obradene zemlje.

Zitnicu svoju su izgubili Bugari: Dobrudžu. O njoj nam je pričao neki temperamentni ratni veteran, koji priželjkuje još jedan rat. O ratovima nam je pričao (kao i svi koje smo upoznali; obradovao se je, kad je čuo da smo Hrvati), a onda nam je iznio zanimljive podatke o standartu njihova života, o siromašnoj i napačenoj svojoj domovini.

*

Svagdje smo osjećali da se nalazimo u herojskom, otvorenom, hrabrom, požrtvovnom narodu, koji je zasluzio bolju sudbinu i koji će je postići.

To je kovljudi, koje poštujemo i volimo.

*

Provezli smo se ispod Madare, prirodne tvrdave kana Kruma: visoravan, koja se uzdiže nad krajinom, obrubljena je na sve strane otsječenim stijenama. Tamo u stijenama nalazi se poznata figura konjanika, koju je uspomeni svoga oca postavio kan Omortag.

*

Varna je sjajno kupalište. Duga plaža finog pijeska, zelena obala i Crne more, koje je samo u noći crno, a danju divno plavo, poput našeg.

Mnogo stranaca i Čeha, koji bučno ispraćuju i dočekuju svoje skupine.

*

Sutradan rano izjutra ušao je naš brod u Bospor: doskora smo stigli u Carigrad.

Taj grad je fantastično lijep.

To je grad iz priče.

Pošli smo do jedinog mosta, koji veže Stambul sa Galatom i Perom.

Stajali smo usred mosta i promatrali sjajnu sliku, dok je pokraj nas neumorno tutnjo orijaški promet.

Stambul sa svojim džamijama podigao se je pred nama. Mehmedova, Sulejmanova i tolike druge. Aja Sofija, danas muzej.

Zlatnim Rogom provezli smo se motornim čamcem. S lijeve strane Stambul, s desne Galata i Pera. Pošli smo do Ejubova groba, prorokova glasonoše.

Od veličanstvene Aje Sofije teško smo se rastali. Prolazili smo džamijama u papučama, po krasnim perzijskim sagovima: Mehmedovom (plavom džamijom), Sulejmanovom i drugima.

Jednu večer slušali smo mujezinov zov i prisustvovali klanjanju.

Prošli smo bogatim muzejom, vidjeli Aleksandrovu grobnicu, zaognutog Efeba, prošetali se haremom sultanovim, odajama, u kojima bi zidovi imali mnogo ispričati. U riznici smo vidjeli blago Orijenta.

Odvezli smo se do krasnog otoka Prinkipo u Mramornom moru i kupali se nedaleko vile, u kojoj je boravio Trocki. U tom kupalištu sastaje se otmjen svjeturski.

Bili smo i u Skutariu, provezli se kraj ogromnog groblja (tlo azijsko u kome počiva prorok svetiye je od evropskog i zbog toga su Carigradani želili, da tu budu pokopani), a zatim smo se uspeli na Čamliđa Brijeg (264 m).

To prvo »planinarenje« na azijskom kopnu ostati će nam nezaboravno, jer je sa Čamliđe sjajan pogled na Carograd, Bospor, azijsku pustoš, Mramorno more i u daljinu na Crno.

Kasno u večer ovdevo nas je vodič (inteligentan Turčin) u neku vrtnu resturaciju, da nam pokaže staru tursku svečanost obrezivanje: sa podija pjevači i glazba zabavljaju ljude. Sve je prepuno. Za svim stolovima roditelji, rodbina, znanci, znatiželjnici, a posvuda su smješteni kreveti, u kojima leže netom obrezani dječaci (od sasma malenih do odraslijih već 10—12 godišnjih). Garave kose, kao ugljen crnih očiju, dugoljasta lica, promatraju oni mirno, tek ponešto rašireni zjenica, tu vreau oko sebe.

Prolazili smo labirintom bazara, promatrali bučne trgovce, prodavače, preražnu robu, odjekivala nam je u ušima orientalna graja, a pred očima titrao vječiti virvar tog grada. Mačke i psi naganjavaju se naokolo (nedavno su baš istrijebili ogroman broj mačaka, ali se je javnost zauzela za preživjele bojeći se štakora, zare, kuge). Nečistoća i beznadna bijeda kraj mramora i sjajnih džamija!

Vidjeli smo ogromni podzemni rezervoar Bizantinaca, sa stotinama stupova. Gledali smo kako sunce zalazi kraj džamija, kako se ljeska uvijek uzinemirena voda Bospora i Zlatnog Roga.

Našli smo mnogo ljudi, koji razumiju naš jezik: onom šoferu roditelji i braća žive u Makedoniji; radnik neki, koji je u bazaru primitivno prerađivao pamuk, bio je neki razgovorljivi Bosanac, koji je zadovoljan sa životom i zaradom u Carigradu. Kada su mi pale sa cipela obje pete, ušao sam postolaru, s kojim se nisam mogao sporazumjeti ni na kojem jeziku niti u kakovoj mješavini jezika, dok se konačno nisam dosjetio da mu progovorim na našem jeziku. U večer, kad smo se pred restauracijom dogovarali, kako ćemo ljudima rastumačiti šta želimo, prišao nam je neki simpatični dobrčina, postariji gospodin, koji je zastao na vratima i slušao naš razgovor, riječima: »pa to ču im ja prevesti.«

Bio je to domaćin jugoslavenskog kluba u Carigradu, vrlo ljubezan i susretljiv gospodin. Kao dijete od dvije godine doveo ga je otac iz Boke Kotorske ovamo. Nikad više nije video domovine, ali on znaće jezik svojih otaca, a i djecu svoju ga je naučio.

Posvuda smo vidjeli Kemalove napore, da zaostale, spore i trome Orijentalce pretvoriti u napredan, prosvijećen narod, koji zna šta želi.

Nekoč im je dala vjera fanatizmom i predavanjem sudbini divlju snagu, koja stvori iz njih strašne ratnike, a danas, kad se kockaju dok mujezinov zov uzalud odjekuje u noć, htio bi »otac Turaka« da probudi u njima novu snagu, nov život, i to njihovu vlastitu uspavanu snagu, koja treba da nađe svoj životni put, a ne snagu fanatizma.

*

Kad se kaže da je nešto napisivo, tad se priznaje vlastita nemoć, da se to opiše.

Ako ne budem znao, da u ove riječi ulijem dosta krvi sunca, koje je zalazilo one večeri, kad je naš brod isplovio iz Carigrada, dosta njegove topline, dosta onih žarkih boja, one oblaka, njihove oblike i sjaj im; ako ne budem znao narisati sliku Carigrada, onih džamija, koje se dižu nad maglama i dimom lučkim, ni opisati Bospor, more, koje struji, dok se u večernjem svjetlu neprestano mijenja, postaje sve tamnije, kako nemirno drhti, mramorne palače, ruševine, stare turske drvene kuće duž čitavog Bospora, fantastične oblike pinija, naš brod, koji klizi vodom i nosi nas u noć; i ako ne budem mogao probuditi one osjećaje, koji nastaju u čovjeku za ovakove večeri, osjećaje, dojmova, koji su snažan duševni doživljaj, koji pretvaraju ljepotu, harmoniju prirode i umjetnosti ljudske u harmoniju i ljepotu našeg života, koji tako iz vječne ljepote i nama daju osjećaj ljepote; ako sliku one večeri na Bosporu, dah morskog zraka, refleks šuma i gradova i noći, koja dolazi i sve više skriva sve te ljepote, pa ni osjećaje ni doživljaje one večeri ne osjetite kroz ove riječi na tom papiru, tad će reći jednostavno: bilo je te večeri neopisivo lijepo.

*

Još jednom smo se kupali u Varni, a onda se je trebalo oprostiti od Crnog mora.

*

Drugo jutro, dok smo se dremljivo premještavali nakon neprospavane noći u vlaku, koji neprestano trese, buči, stenje i zviždi, naletili smo na seljačka kola.

Pod desnim kotačem naših kola bila je spletena strašno iskidana lješina konja, koju smo povlačili kakovih 200 metara.

Nekoliko minuta nervoze i neizvjesnosti. Ljudi nisu stradali, kaže netko. Hvala Bogu. Odlanulo nam je.

*

Za proloma oblaka pošao je naš autobus iz Sofije spram Čam-Korije. U krasnoj Čam-Koriji, u dubokim divnim crnogoričnim šumama, u kojoj se kretaju junaci Šišmanova »High Life«, čekali smo sat, dva, sa nadom da makar kiša prestane.

A onda, kad podosmo, doskora nas iznenadi i obraduje divno, čisto i plavo nebo, kakovo može biti samo u planini poslije kiša — kád je zrak opran i čist.

Noćili smo u domu pod Musalom na 2389 m. nadmorske visine, a sutradan rano izjutra, dok se još nije dobro ni vidjelo u gustoj magli, podosmo na vrh Musale (2924 m).

Doskora se je magla razišla, pa kad smo stigli na vrh, uživali smo u pogledu i danu, tako divno čistom i sjajnom, kako ga se rijetko može pogoditi u planinama.

Pod nama čitav ogroman masiv Rile, modra i zelena jezera oko vrha Musale, jutarnje magle, koje se još šire u dolinama, previjaju i rasplinjuju oko pojedinih vrhova, Pirin tamo oträga, Šar Planina u daljini; grčke planine tamo dolje, a pred nama na sjeveru magle, ravnice i tamo daleko iznad magla i oblaka, koji dolaze od one strane, visoko gore, vrhovi Stare Planine, Balkana. Izgleda kao da postoje samo ti vrhovi bez masiva, koji je pokriven maglom, koji se još gubi u njoj.

*

Masiv Rile je ogroman: širok nekih 25 klm., dug do 50 km. Imade 92 vrha preko 2000 visine.

Mi smo vidjeli srazmjerno malo, ali ipak toliko karakteristično, da smo Rilu upoznali.

Sasma je drugi karakter Rile od naših planina.

(Svršit će se)

Foto: B. Ružić
PREMA PASARIĆ KUKU U SJEVERNOM VELEBITU

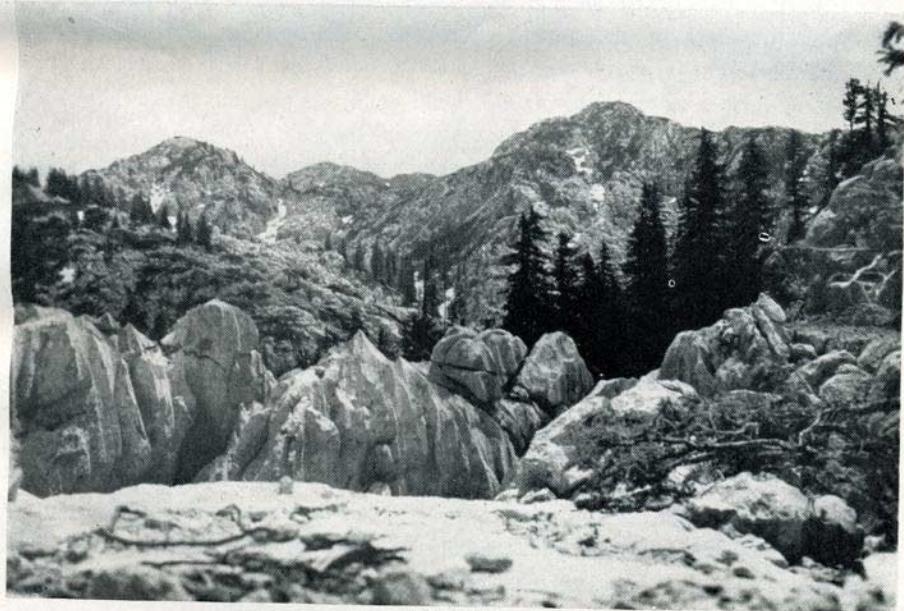

Foto: B. Ružić
GROMOVAČA U SJEVERNOM VELEBITU (1675 m)

THEORY OF THE CLOUDS IN AGAVOMORPHUS